

Bodó Julianna

A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában

*Az itt következő tanulmány az MTA Domus Szülőföld Ösztöndíj pályázata keretében 2009-2010-ben folytatott egyéni kutatómunka – **A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában** – eredményeit tartalmazó tanulmány rövidített és némileg átdolgozott változata. A kutatás folyamán felhasználásra kerültek azok a kutatási anyagok és tapasztalatok, amelyek a székelyföldi munkamigráció témájában jelen kutatást megelőzően halmozódtak fel, és amely vizsgálatokat kutatócsoportok keretében vagy egyéni kutatási projektek formájában folytattam. Az első migrációs vizsgálatok a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében zajlottak le (Biró 1994, 1995, Bodó 1996, Oláh 1996), majd következtek azok a csoportos kutatások, amelyeket a Sapientia Egyetem Kutatási Programok Intézete (KPI) támogatásával végeztem (Bodó 2008 (1, 2, 3.), Bodó – Biró 2009, Bodó 2009 (1, 2, 3.), Bodó 2011(1, 2.)). Ezt követően került sor a Domus által támogatott, a nők munkamigrációját vizsgáló egyéni projektre. Ez alkalmat ragadom meg, hogy köszönetet mondjak azoknak a diákjaimnak, akik a KPI projektek keretében végzett terepmunkájukkal hozzájárultak jelen munka eredményességéhez – Aczél Zsuzsának, Incze Melindának, János Csillának, Kovács Ottiliának, Medvés Zsuzsának és Silló Ágotának.*

Bevezetés

A székelyföldi térségben végzett migrációkutatások – ideértve a kulturális antropológiai és szociológiai kutatásokat egyaránt – egyértelműen jelzik, hogy a térség kibocsátó közegként való működése 1989 után is folyamatosan fennmaradt. Az elmúlt két évtized ilyen jellegű térségi eseményeit és tendenciáit elemezve (Bodó 1996, 2008 (1, 2, 3)) joggal mondhatjuk, hogy ez a társadalmi folyamat sokszereplős, komplex és tartalmában változó.

A sokszereplős jellegre utal, hogy a térségi migrációs folyamat változó intenzitással, változó mértékben, de minden társadalmi csoportot és minden földrajzi területet érint. A migrációs folyamatokban közvetlenül érintettek köre jelentős, a

közvetett hatások (pl. a távollétből adódó munkamegosztási feladatok újrászervezése, a társadalmi kapcsolatok terén mutatkozó hatások, a társadalmi normák részleges újrendeződése terén megjelenő változások, a lokális szintű diszkurzív folyamatokban tetten érhető tematizációs újdonságok, a tudás- és technológiatranszfer térségi következményei, a migrációnak a fiatalok szocializációs folyamatában való implicit szerepvállalása) gyakorlatilag minden térségi szereplőt érintenek. Különösen így van ez azóta, amióta a vendégmunka-vállalási gyakorlatban fokozatosan előtérbe került a transznacionális elem, az „ide is, oda is tartozás” gyakorlata, illetve ennek nyelvi-szimbolikus megélési módja.

A folyamat komplex jellegére utal, hogy a migrációs folyamatok a mindennapi életvezetési gyakorlat több fontos területére hatást gyakorolnak (munkaerőpiaci helyzet, anyagi helyzet, fiatalok szocializációja, családi munkamegosztás, munkahelyi és rokoni hálózaton belüli munkamegosztás, korábban domináns kulturális patternek újrafogalmazása stb.), ugyanakkor a lokális, mikroregionális vagy tágabb léptékű társadalmi szerveződés többféle szintjén megfogalmazódnak (társadalmi magatartások szintje, narratív szint, normák és értékek szintje, ideológiák szintje, politikai diszkurzus).

A térségi migrációs folyamatok tartalmi változása elsősorban azért fontos, mert a kibocsátó közeg valamiféle szabályozó erejére is utal. Arra, hogy a migrációs folyamatok alakulását nem csupán a befogadó célpontok vonzerejének változása határozza meg, hanem azon kulturális patternek és társadalmi hasznosságok együttese is, amelyek a kibocsátó közeg általánosabb működését alakítják. Ebben a vonatkozásban a legfontosabb tartalmi változás kétségkívül az, amikor a térségi külföldi munkavállalási trendben megjelennek, majd megerősödnek a transznacionális migrációra mutató jelek (Bodó 2008 (2), Bodó-Biró 2009). Ez az utóbbi aspektus minden bizonnyal nagyon fontos meghatározó elem a női migrációs szerepvállalás jelentőségének gyors növekedését, valamint a nők migrációs szerepvállalásának „itthoni” és „idegen” tartalmait illetően.

A fentiekből értelemszerűen következik az, hogy a kibocsátó közeg működése szemszögéből a nők migrációs folyamatokban való szerepvállalása direkt és indirekt módon egyaránt meghatározó mértékű. Ebben a kutatási programban az volt a célom, hogy a közvetlen szerepvállalás dimenzióját vizsgáljam. Ez a szakmai megközelítés nyilván csak leíró jellegű lehet, hiszen a vizsgált kibocsátó közegre vonatkoztatva eddig csak szórványos utalások történetek a nők migrációs szerepvállalására vonatkozóan.

A székelyföldi munkamigráció komplex jelenségkörének kutatásán belül a nők szerepének elemzése többféle megfigyeléssel, szakmai érveléssel, illetve térségfejlesztési indokkal is alátámasztható. Mindenekelőtt azzal, hogy a nők szerepvállalása ezen a téren mennyiségi léptékben fokozatosan növekszik, ez a folyamat a két nem közti szerepvállalási arányt egyre nagyobb mértékben a nők irányába tolja el, ugyanakkor a munkamigrációban való női szerepvállalás dinamikájában és mikrotársadalmi hatásaiban is módosulni látszik. A mikrotársadalmi hatás változására is számtalan jel, tapasztalati megfigyelés utal: a munkamigrációban való szerepvállalás hatására módosulások jelei mutatkoznak olyan területeken, mint a családon belüli szerep, a különféle kapcsolathálókból betöltött szerep, a döntéshozatalban vállalt szerep. Mindezek olyan változások, amelyek egyrészt szemmel láthatóan ellentmondanak a női munkamigrációval kapcsolatos közéleti-publicisztikai diskurzus több elemének, amelyek korábban a külföldi munkavállalásban való női szerepvállalást igen gyakran előítéletes, stigmatizált formában, többnyire negatív jelenséggént kezelték. A térségi női munkamigráció esetében tehát a mindennapi tapasztalatok változó, belső dinamikáját és társadalmi hatásait tekintve többféle kimenetű társadalmi folyamatra utalnak, amelynek szakmai elemzése a térségi társadalmi átmenet elemzési feladatainak egyik kulcsfontosságú komponensét jelenti.

Szakmai kiindulópontok, párhuzamok, referenciák

A globalizációs folyamatok fokozatos térnyerésének egyik szemléletes példája lehet az, hogy a migrációs folyamatok kutatása egyre szélesebb körben ugyanolyan vagy legalábbis nagyon hasonló kérdéseket vet fel. Egy-két évtizeddel korábban sokkal könnyebbnek mutatkozott különféle, nagy magyarázó értékkel bíró taxonómiákat, tipológiákat és modelleket alkotni a migráció és a munkamigráció folyamatairól (ilyen volt a hangzatos vonzás-taszítás elmélet, vándormadár elmélet stb., legújabb hazai átfogó ismertetését és kritikáját lásd: Anghel – Horváth 2009:17-38.), ugyanakkor az egyes osztályozási rendszereket és értelmezési modelleket is viszonylag könnyű volt kisebb-nagyobb földrajzi térségekhez kapcsolni.

Mára ez a helyzet lényegesen megváltozott, a migráció és a munkamigráció jelenségköre egy-egy kisebb vagy nagyobb térségen belül is sokarcúvá vált, a rendezőelveket – és burkoltan: a szabályozási lehetőségeket – kereső taxonómiák

szerepe csökken, helyüket elfoglalják újra Ravenstein több mint egy évszázados kérdésfelvetései, amelyek a migrációt az ember természetes tevékenységeként jelölték meg, és a megválaszolandó szakmai kérdéseket a migráló ember „megértéséhez” kapcsolódó megközelítésmódok köré csoportosították. Ma már a migrációkutatók arról beszélnek (Castles – Miller 2003), hogy az emberiség a migrációnak egy újabb korszakába lépett, és ez nem csak a migrálók számának növekedésével, társadalmi csoportok szerinti tagolódásával függ össze, hanem a migrációhoz kapcsolódó, korábban rendszerint egységesen kezelt/értelmezett jelenségek, társadalmi magatartások egyre növekvő diverzifikálódásával és a heterogenitás növekedésével is.

A migrációs folyamatok diverzifikálódásának, tartalmi és funkcionális „szétfejlődésének” hangsúlyos bizonyítéka a transznacionális migráció előtérbe kerülése (ezzel kapcsolatban lásd különösen: Glick Schiller-Basch-Szanton Blanc 1995, Portes 1997, Hannerz 1996, Faist 2002, Levitt 2001, Vertovec 2009), valamint a női munkamigráció mértékének fokozódása. A két folyamat összefüggésének kérdése külön téma, amelynek elemzésére jelen tanulmány keretében nem térhetek ki, de az egyértelműnek mutatkozik, hogy ezeknek a témáknak az előtérbe kerülése a „migrációkutatás mint nyílt vagy burkolt szabályozáskeresés” és a „migrációkutatás mint az emberi magatartások elemzése” típusú megközelítések közül egyre inkább a másodikra helyeződik a hangsúly.

A transznacionális migráció és a női munkamigráció ugyanis a társadalmi tanulás (Badescu et al 2009), a társadalmi szerepvállalás, az identitásépítés aspektusait hozza előtérbe, csupa olyan összetevőt, amelyet a korábbi szakmai megközelítésekben a migrációs folyamatok egyfajta társadalmi anomáliaként való kezelése nem is hozhatott felszínre.

A fentiekben röviden jelzett szemléleti, tematizációs fordulatnak a női munkamigráció kutatása nemcsak kifejezője, hanem egyben sajátos terepe, hordozója is. Nem csupán a munkamigrációban részt vevő nők száma változik (ennek kapcsán a Castles-Miller szerzőpáros egyenesen a „feminization of migration” kifejezést használja, Castles- Miller 2003:67), hanem a női munkamigráció megítélésének módja is, ezzel összhangban a szakmai megközelítések szemléleti háttere és módszertana is alakulóban van.

A női munkamigrációt több tényező hozta a figyelem előterébe (Carling 2005, Morokvasic 2007), többek között az, hogy a jóléti társadalmakban az idős, vagy időseket

is magukba foglaló családokban, valamint a kétkeresős családokban jelentősen megnövekedik a különféle háztartási munkákat vállalni tudó időszakos női munkavállalók iránti igény (idősgondozás, háztartásvezetés, gyerek gondozás stb). Más területeken is növekszik a kifejezetten női munkát igénylő elvárás (aprólékos, kézi munkát igénylő foglalkoztatások), vagy pedig olyan lehetőségek nyílnak meg, amelyek igénybevétele nem mutat nemi specifikus jegyeket, például ilyen a tanulás és néhány szolgáltatási terület. Mindehhez jön még a szexipar növekvő vonzása vagy a házasodási céllal történő migráció.

A jelenleg növekvő szakmai érdeklődést azonban nemcsak a vizsgált társadalmi jelenség térnyerése mozgatja, hanem sok esetben a gender-kutatások olyan ideologikusabb törekvései is, amelyek a női munkamigrációban – okkal vagy ok nélkül – többnyire a „cselédipar” továbbélését látják.

A migrációkutatásokban a női migránsok iránti érdeklődés az 1970-es évek közepén jelent meg, azonban Mirjana Morokvasic munkái helyezték igazán az érdeklődés középpontjába ezt a kérdéskört (Morokvasic 2007). A korai munkák már felhívták a figyelmet arra, hogy a női migráció más gyakorlatokat és más tapasztalatokat termel, azonban ezek az észrevételek még nem voltak elég hangsúlyosak ahhoz, hogy a női migrációval kapcsolatos megfigyelések önálló területként épüljenek be a kérdéskörrel foglalkozó szakmai értelmezésekbe és összegzésekbe. Ez a helyzet az 1990-es évek első felétől változott, az ekkor született elemzések már nem csupán esettanulmányok formájában mutatták be a női migrációt, hanem kísérletet tettek a sajátosan gender-típusú megközelítésre is (Anthias – Lazaridis 2000). A női nem migrációs folyamatba való beépítését célzó elemzések (lásd. Anthias – Lazaridis 2000) jelzik a posztfordista gyakorlat térhódításából adódó folyamatokat (a szolgáltatói szektor megerősödése, a flexibilitás és az informális előtérbe kerülése) és a munkaerőpiac szegmentációjából eredő gondokat. Úgy vélik, hogy a női munkamigráció előtérbe kerülése egyfajta válasz a strukturális váltás okozta nehézségekre, a nők számára menekülés egy patriarchális struktúrából, és mindebben központi cél a család anyagi helyzetén való segítség. Mindez a női munkavállalók számára egyfajta kényszerhelyzetet eredményez, ezért a nők általában rossz munkakörülmények között dolgoznak, munkaerejük kihasználtsága igen magas fokú (kizsákmányolás), és mindez gyakran eredményez számukra társadalmi elszigeteltséget (az azonos státusúak között szerveződő csoportkohézió vagy network ellenére is). Mindezek nyomán az a vélemény

fogalmazható meg, hogy a női munkamigráció egyfajta lefele mutató társadalmi mobilitást testesít meg, jellemző példa az, hogy a munkamigrációra vállalkozó nők képzettségükhöz vagy képességeikhez mérten alacsonyabb rangú munkát kénytelenek vállalni. E gondolatmenet eredményeként a női munkavállaló egyfajta „áldozat” státusában jelenik meg, úgymond „viktimizálódik”.

Természetesen a fentebb ismertetett modellre is van bőven példa, azonban – amint Carling megjegyzi (Carling 2005) – a migrációs gyakorlatnak a nemek közti viszonyokra gyakorolt hatása gyakran ellentmondásos, és kultúránként, kibocsátó közegenként a női munkamigráció megélési módja, társadalmi konzekvenciái tekintetében is sokféle „eredménnyel” találkozunk. Amint Morokvasic az utóbbi évtized folyamatait és szakmai értelmezéseit áttekintő tanulmányában jelzi (Morokvasic 2007), a transznacionális migráció előtérbe kerülése továbbra is napirenden tartja a „gender” témát, az ezen a téren zajló folyamatok azonban nem feltétlenül vezetnek a nemi normák és viszonyok valamiféle destabilizálódásához, hanem adott esetben épp ellenkezőleg, megerősítik a létező struktúrákat. Azonban mindezen jelenségekről még korai lenne valamiféle végső következtetést levonni, hiszen jelenlegi ismereteink szerint a tradicionális nemi szerepek és viszonyok megerősítésére és megváltoztatási kísérletére egyaránt bőven van példa (Morokvasic 2007:94).

A fenti szemléleti megközelítések és egymásnak gyakran ellentmondó következtetések akkor is nagyon fontosak egy adott térség munkamigrációjával foglalkozó kutató számára, ha a nők migrációs szerepvállalását nem a gyakran túlhajszolt gendervita pro vagy kontra érveinek kimutatása céljából kívánja vizsgálni, hanem egyszerűen arra törekszik, hogy a térség társadalma szemszögéből értelmezze a nők munkamigrációban való szerepvállalását. Fontos feladat, hogy képet alkossunk a női munkamigráció térségi jellemzőiről, rákérdezve arra, hogy mennyire felel meg ez a modell (vagy jelenségegyüttes) a szakirodalom által oly gyakran emlegetett viktimizációs modellnek.

A kutatási anyag elemzése

A vizsgált társadalmi csoport legfontosabb jellemzői

A vizsgálat során 38 eset került elemzésre. Megjegyzendő, hogy eddigi, a munkamigrációval foglalkozó kutatásaink során ennél jóval több, külföldi munkára járó nő esetét volt alkalmam megismerni, de az itt elemzésre kerülő anyag csak azokat az eseteket tartalmazza, amelyek az elmúlt egy év során, a jelen kutatási anyag periódusában készültek. Az ennél gazdagabb tapasztalat szerencsés háttérrel biztosított jelen vizsgálat számára, de az anyag részletesebb, alább következő elemzéséhez csak ezeket a frissen készült beszélgetésanyagokat használtam fel. Ezen esetek főszereplői olyan migráns nők, akik vagy most is ezt az életformát folytatják, vagy a közelmúltban (az elmúlt egy év során) jártak külföldön dolgozni. A visszatértek közül többen nem tekintik teljesen lezártnak a külföldi munkavállalások sorozatát, további alkalmakat terveznek, vagy épp csak rövid időre szakították meg ezt a tevékenységet. Az egyes esetek szereplőivel hosszú (egyenként tíz oldalnál terjedelmesebb) interjúk készültek, ezek nyújtják legfontosabb háttérét az itt következő elemzésnek.

Az elemzés első részében a vizsgált csoport legfontosabb paraméterei kerülnek bemutatásra. Ebből a jellemzésből az is kiderül, hogy igyekeztem úgy összeállítani a vizsgált csoportot, hogy az minél átfogóbb és színesebb képet adjon arról a társadalmi közegről, ahonnan a vizsgálat alanyai származnak. A jelzett paraméterek a következők: életkor, családi állapot, lakóhely, iskolai végzettség, munkaerőpiaci életút, célország és a külföldön végzett munka típusa. A következőkben csak rövid jelzésekkel utalok az egyes paraméterek közti kapcsolatokra, az elemzés során az összefüggések nyilvánvalóan fontos szerepet kapnak majd. Főleg azok, amelyek esetében az egyes jellemzők összefüggései olyan jelentéseket hoznak létre, amelyek releváns megállapításokat tartalmaznak nemcsak a jelzett csoportról, hanem napjaink székelyföldi munkamigrációjáról is, azon belül pedig az egyre hangsúlyosabbá váló női részvételről.

Életkor

A vizsgálati csoportba bekerült nők életkora 19 és 60 év között van. A legnépesebb korosztályok a huszonévesek, valamint a negyvenes éveikben járó, középkorú nők. A két,

életkori hovatartozás szerint elhatárolható csoport más olyan, nagyon karakteres jellemzőkkel is rendelkezik, amelyek indokolttá teszik az elemzési szempontok egyik fontos mozzanataként kezelni az életkort. A huszonévesek kategóriájába jobbra egyetemisták vagy nemrég egyetemet végzettek tartoznak, ez a paraméter a külföldi vendégmunka jellegét is befolyásolja. A negyvenes vagy ötvenes éveik elején járó nők csoportja nagyrészt szakközépiskolai végzettséggel rendelkezik, sok köztük az egyedül élő vagy gyermekeit egyedül nevelő nő.

Családi állapot

A fiatal korosztály a huszonévesek, mindannyian független, még nem férjezett nők. Jellemző rájuk, hogy legtöbben közülük még a szüleikkel élnek közös háztartásban. Mindez természetesen anyagi függőséget is jelent, főleg azok számára, akik még tanulnak. A külföldi munkavállalás melletti döntés egyik motivációja épp a viszonylagos, nem végleges anyagi függetlenség vágya, illetve a szülőktől való, nemcsak anyagi természetű függőség lazítása. Azok a fiatal nők, akik már befejezték tanulmányaikat, szintén erősen motiváltak ebben a tekintetben, mert a saját, önálló élet elindítását is lényegesen megkönnyítheti egyrészt a külföldi munkával szerzett pénz, másrészt a szülőktől távoli szocializációs, individualizációs helyzet megélése.

A középkorúak, illetve a néhány viszonylag idősebb nő családi állapota természetesen más, érdekes módon heterogénebb képet mutat. Majdnem teljesen egyformán oszlik meg összetételük a következő kategóriák között: hajadon (5 nő), férjezett (6), elvált (5), özvegy (6). Az utóbbi két csoportra jellemző, hogy gyerekeiket, akik többnyire az egyetemisták kategóriájába tartoznak, egyedül nevelik, és vállalniuk kell az összes ezzel járó nehézséget, de ezzel együtt egy megnövekedett felelősségtudatot és önálló döntési képességet is felfedezhetünk esetükben. Az elemzés további részében bővebb kifejtésre kerül majd az egyes életkori csoportok, az egyes családi állapotú nők különböző kategóriáinak motivációja, döntési helyzete, és a külföldi munkavégzés által életükben bekövetkezett változások jellege.

Lakóhely

A vizsgálat alanyait képező migráns nők mindannyian a Székelyföldön élnek. A vizsgálat terepéül szolgáló régió – a Székelyföld – alapvetően rurális térségnek mondható, de a csekély különbség a városi és falusi személyek motivációi, döntései között nemcsak a ruralitás erősségét mutatja jelen esetben, hanem azt a vonást is, amelyet épp a migráció transznacionalizálódásához kapcsolódik: a kizárólagosságok felszámolódása, a több térhez (nem csak egyhez) tartozás elemeinek megjelenése eljelentékteleníti a falusi származás – városi származás különbségeit.

Iskolai végzettség

A huszonévesek korosztályának csoportjában azok dominálnak, akik nemrég fejezték be egyetemi tanulmányaikat, vagy azokat éppen most végzik. Találunk köztük ugyanakkor olyan középfokon végzetteket is (tanítóképző vagy technikum), akik tervezik a továbbtanulást. Az egyetemet végzettek is terveznek továbbtanulni, valamilyen képzésbe bekapcsolódni. Iskolai végzettségük tekintetében tehát nem beszélhetünk végérvényesen lezárt állapotról. Sokan közülük magát a külföldi munkavállalást is a tanulási periódus részének tekintik (nyelvtanulás vagy más jellegű képzés, akár formális keretben is).

A középkorúak nagy része középfokú végzettséggel rendelkezik, jellemző, hogy legtöbbször szakközépiskolában szerezte meg az érettségi diplomát, néhányan szakiskolát (10 osztályt) végeztek. Esetükben természetesen már lezárt tanulmányi időszakról beszélhetünk. Ennek megfelelően a vendégmunkán szerzett ismeretek is sokkal inkább az élettapasztalatok, semmint a szakmai tapasztalatok körébe sorolhatók.

Munkaerőpiaci életút

Az életkor és az iskolai végzettség természetesen befolyásolja a vizsgált csoport tagjainak munkaerőpiaci helyzetét, életútját. A fiatal korosztály esetében a még tanulók nyilvánvalóan ennek az útnak az elején járnak. Az egyetemistákra az a jellemző, hogy a vakáció alatt, vagy egy viszonylag rövidebb, a tanulmányi időt megszakító periódusban vállaltak először munkát életükben. Olyan esetekkel is találkozhatunk, amikor a frissen

végzett fiatal, mielőtt otthon végzettségének megfelelő munkahelyet keresne magának, ki akarja használni még meglévő függetlenségét, és beiktat az otthoni munkavállalás előtt egy külföldi munkát. Ezekre a munkákra általában jellemző, hogy nem az iskolai végzettségnek megfelelő munkavégzések, de mivel a fiatalok nem tekintik ezt a helyzetet véglegesnek, hanem a pénzkereset, a tapasztalatszerzés, a kaland lehetőségeinek, a nem végzettségüknek megfelelő munkát (amely a leginkább jellemző külföldi munkavállalásukra) nem tekintik „lealacsonyodásnak”, csupán egy hasznos, néha nehéz, de legtöbbször izgalmas és kihagyhatatlan kitérőnek. Arra is van ugyanakkor példa, hogy sikerül valakinek az érdeklődéséhez, végzett tanulmányaihoz közelítő munkát találnia, ezt kimondottan szakmai tapasztalatszerzéseként, az otthoni jövőbeli elhelyezkedésre nézve előnyös helyzetként értékelik.

A középkorúak és idősebbek esetében más a helyzet. Közülük kerülnek ki azok, akiknek a rendszerváltás utáni leépítések, munkahelyi átszervezések miatt megszűnt a munkahelyük és nehezen találnak maguknak másikat. Vagy ha találnak is, a keresetükkel nincsenek megelégedve. Számukra nem az átképzés, új szakma megtanulása merül fel megoldásként, hanem a külföldi munkavállalás.

Célországok, a külföldi munka helyszínei

A célországok tekintetében a kép meglehetősen tarka. A külföldi munkavállalás területe még néhány évvel ezelőtt is elsősorban, sőt szinte kizárólag Magyarország volt. Ez a helyzet most erőteljesen változni látszik, és nemcsak a fiatal nők esetében tágult ki a választott országok köre. Magyarország mellett Németország, Anglia, Olaszország, Csehország, Ciprus, Görögország, Skócia, az Amerikai Egyesült Államok, Ausztria, Luxemburg és Belgium is megtalálható. Vannak olyanok is, akik munkavállalás céljából már egynél több helyszínen is megfordultak. A helyszínek és a munkavégzés típusa helyenként összefüggést mutat.

A külföldi munkavégzés típusa

Mivel a továbbiakban erről a témáról bővebben is szó esik majd, most csupán röviden utalnék a legelterjedtebb munkavégzési formákra, jelezve ugyanakkor azt is, hogy ezek

mennyiben kötődnek az egyes célországokhoz, az életkori csoportokhoz, valamint az iskolai végzettséghez.

Jellemző és elterjedt a mezőgazdasági szezonmunka. Ez értelemszerűen az évszakokhoz igazodik, főleg a nyarat foglalja magában, de megkezdődhet már tavasszal és belenyúlhat az őszi periódusba is. Ezeknek a munkáknak a helyszíne elsősorban Németország, kisebb számban járnak ilyen típusú munkára Olaszországba és Csehországba vagy Magyarországra. Az életkori, iskolai végzettség általi meghatározottság nem kizárólagos: sok diák jár ezekre a munkákra a nyári vakáció ideje alatt, két vagy három hónapos periódusra, de a középkorú nők közül is sokan választják ezt a munkalehetőséget hosszabb időtartamra és évenként rendszeresen visszajárva, vagy akár egyszeri alkalomra is. Jellemzően ezt tartja szinte mindenki a legnehezebb munkának.

Majdnem hasonló gyakorisággal találkozunk a gyermekfelügyelet, a bébiszitternek vagy au-pair-nek nevezett munka jelenségével. Ezt szinte kizárólagosan fiatal lányok vállalják. Jellemző erre a munkavégzésre, hogy sohasem csupán a gyerekekre történő felvigyázást jelenti, hanem a háztartási munkák kisebb-nagyobb részének elvégzését is. Helyszíne elsősorban Anglia, de találkoztunk Skóciában és Németországban dolgozó bébiszitterekkel is. Ezek azok az esetek, amelyeknél a konkrét munkavégzés nyelvtanulással vagy valamilyen más típusú tanulással párosul. A tanulás itt nemcsak a „menet közbeni” nyelvtanulást jelentheti, hanem nagyon gyakran valamilyen formális képzésben (iskola, egyetem, tanfolyam) való részvételt is, amiről a munkavállaló bizonylatot is kap.

A harmadik, tapasztalataink szerint az utóbbi időben egyre jobban elterjedő munkavégzési forma az idős és/vagy beteg emberek gondozása. Ezt a munkát a középkorú vagy idősebb nők vállalják. A munkavégzés helyszíne változó, a felsorolt országok közül bármelyik lehet. A legtöbb esetben ez a munka is társul a háztartási munkák elvégzésének kötelezettségével.

A vizsgált csoportban van még néhány olyan eset, amikor a munkavállaló nőt kimondottan csak háztartási munkára alkalmazzák vagy takarítóként dolgozik panzióban, árufeltöltőként üzletben vagy gyári munkát végez.

A külföldön végzett munka típusa témájához természetesen hozzátartozik a kérdés: mi a helyzet a kimondottan női munkákkal, valóban növekszik-e az ilyen munkavégzés iránti társadalmi igény és a rá felelő munkavállalási igyekezet és döntés.

Eddigi kutatásaink és jelen vizsgálat eredményeinek e téren történő összehasonlítása azt mutatja, hogy a világszerte tapasztalható trendeknek megfelelően nálunk is kimutatható az a jelenség, hogy nő a kereslet a kimondottan „női munkák” iránt, és a külföldön munkát vállalni kívánó nők rá is felelnek erre az igényre. Jelen esetben a gyermekfelügyezés, az idősek és betegek gondozása, a háztartási munka, valamint ezek kombinációja, illetve az ezeken a területeken dolgozó nők növekvő aránya jelzi ezt a tendenciát. Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a mezőgazdasági idénymunkák továbbra is nagyjából hasonló arányban foglalkoztatnak nőket és férfiakat, ez a munkavégzési lehetőség továbbra is komoly vonzerőt jelent azok számára, akik valamilyen okból kifolyólag (szezonális, periodikus) szívesebben vállalják ezt a munkát. Az elemzés további részében a női külföldi munkavállalásnak ezekre a szegmenseire és összefüggéseire bővebben kitérek majd.

A térségi női munkamigráció elemzése

A következőkben a kutatási anyag részletes elemzése következik. Az anyag feldolgozása sokféle szempont szerint lehetséges. Elemzésemben arra törekedtem, hogy egyrészt a megelőző kutatási tapasztalatokat is felhasználva a kibocsátó közeg kontextusában érvényes migrációs modellek trendszerűségeire figyeljek, másrészt pedig, hogy a vizsgált csoport meghatározottsága – női külföldi munkavállalók – szerint keressem azokat az elemzési szempontokat, amelyek napjaink migrációs folyamatainak a női részvétel általi jellegzetességeiben mutatkoznak meg. Ezeket a kiindulópontokat véve alapul, az anyag elemzését a következő szempontok szerint végeztem el:

1. A külföldi munkavállalás motivációi, a kiváltó okok és a kitűzött célok
2. A döntés meghozatala
3. A választott munkaterület – tipikus vagy kevésbé tipikus „női munka”

Célszerűnek mutatkozott ugyanakkor a vizsgálati csoporton belül elkülönített két életkori kategória szerint figyelni az egyes szempontok megjelenési módját. Ez a két csoport ugyanis sok esetben elég markáns különbségeket mutat a migrációs viselkedés különböző szegmenseiben. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az életkori meghatározottság más paraméterekkel társulva mutatja meg az eltéréseket: az iskolai végzettséggel és a családi állapottal összefüggésben érdemes ezek jelentéseit keresni és kontextualizálni azokat. Azt sem kell ugyanakkor figyelmen kívül hagyni, hogy a két

életkori csoport viselkedésében hasonló elemek is felfedezhetők, tehát nyilvánvaló, hogy napjaink női migrációjának trendszerűségei nem csupán az életkor (vagy még más néhány ide kapcsolható paraméter) mentén írhatók le és kategorizálhatók, hanem olyan összefüggések mentén, amelyek egyrészt a kibocsátó közeg, másrészt pedig a női (és nem csak női) munkamigráció nemzetközi jelenségekörének kontextusában nyerik el jelentésüket.

A külföldi munkavállalás motivációi, a kiváltó okok és a kitűzött célok

A munkamigrációval foglalkozó kutatók számára mindig feltevődik a kérdés: egy adott régióból miért mennek el az emberek dolgozni más, távoli helyekre. Mi az oka annak, hogy egyes helyek inkább kibocsátó, mások pedig befogadó közegként működnek. Az okok természetesen mindig összetettek, hiba volna csupán egyetlen, vagy akár csak néhány tényezőre redukálni a választ, illetve bezárni a kutatás területét a válaszlehetőségek körének beszűkítésével. Az elmúlt majd két évtizedben a székelyföldi régióban végzett migrációs kutatásaink azt bizonyítják, hogy a kérdést tágabb kontextusban érdemes szemügyre venni.

Az elmúlt időszakban többször is kutattuk a székelyföldi munkamigráció jelenségét, ezen belül mindig kitértünk a motivációk kérdésére is. Jelen esetben az erre a témára vonatkozó kérdéseket a kiválasztott célcsoport vonatkozásában (női migránsok) fogom megközelíteni. Természetesen nem lehet elvonatkoztatni azoktól a trendszerű jelenségektől, amelyek némileg függetlenek a nemi hovatartozástól, és nem látszik szerencsésnek erőltetni a női jelleget azokban az esetekben, ahol az nem mutatkozik relevánsnak. Érdeemes viszont elidőzni azoknál az aspektusoknál, amelyek – pontosan a női részvétel által – napjaink migrációs tendenciáiról teljesebb képet adnak. Hogy a nők migrációs motivációi és tapasztalatai némileg eltérnek a férfiakétól, az természetesnek mondható. A kutató számára tehát az válik szakmai kihívássá a téma megközelítésében, hogy felfedezze és leírja a finom különbségeket, de ne igyekezzen ott is női és férfi jellegzetességeket felfedezni, ahol azok nem egyértelműen azonosíthatók a társadalmi nemek mentén.

A leginkább általánosítható – férfiakra és nőkre egyaránt vonatkoztatható – motivációk természetesen a munkamigráció anyagi vonatkozásaihoz kapcsolódnak. A legegyszerűbb magyarázat ezen a területen az lehetne, hogy mindenki a szűkös

lehetőségek elől igyekszik elmenni egy olyan helyre, ahol jobb kereseti lehetőségek mutatkoznak. Nem mellőzendő nyilván ez a tényező sem, de nézzük meg alaposabban a „miért?” kérdését és az arra adható válaszokat. A női migránsokat vizsgáló szakirodalom ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a nők motivációi között hangsúlyosabb szerepet kapnak a családra vonatkozó okok, a család anyagi helyzetének segítésére vagy fellendítésére irányuló törekvések, amelyek motiválják a külföldi munkavállalást. Ide kapcsolódnak gyakran azok a viktimizáló magyarázatok is (lásd a bevezetőt), amelyek a külföldi női munkavállalást egyértelműen és szinte kizárólagosan az áldozathozatal és kiszolgáltatottság keretfeltételei közé helyezik: a nő mint áldozat és a nő mint kiszolgáltatott, aki az otthoni és a befogadó környezetben is alárendelt, illetve akit a vendégmunka (is) kiszolgáltatott és szenvedő helyzetbe kényszerít. Ezen a sztereotipizált képen meglátásom szerint úgy van esélyünk túllépni, ha a migráló nőket úgy tekintjük, mint a „migráló ember” egyik esetét, amelyben – nőkről lévén szó – azért érdemes megnézni a női mivolt által valóban létező sajátosságokat, hogy általuk színesebb és teljesebb legyen az a kép, ami napjaink migrációs tendenciáiról megrajzolható.

Az okok és célok feltérképezése terén is termékenynek mutatkozik az elemzés szempontjából a két életkori csoport mentén (is) megnézni a kérdésre adható válaszokat.

Az anyagi vonatkozású motivációk minden egyes személy esetében fontosnak bizonyulnak. Mint ahogy ezt már eddigi kutatásainkban is jeleztük, a külföldön remélt jó kereset, a több pénz – mint migrációs szándék motivációja – esetében nehezen lehet az okot és a célt különválasztani. A jó kereset motivációja megjelenhet úgy, mint ami az itthoni szűkös kereseti lehetőségek vagy egyenesen az elvesztett munkahely, a munkanélküliség kényszereként, mint taszító hatás érvényesül. De megjelenhet vonzasként is, mint ami két választható lehetőség közül (gyengébb itthoni kereset – jó fizetést biztosító külföldi munkalehetőség) a jobbik lehetőség irányába történő orientálódást mutat, és mint húzó hatás érvényesül. A vizsgált csoport esetében ez a két hatás nem mindig válik el élesen egymástól, a korosztályok közt viszont a különbség mégis megragadható.

A fiatal, huszonéves korosztály esetében a rövid idő alatt remélt jó kereset igen vonzó célként jelenik meg. Beszélgetőpartnereink viszont – amikor feltettük nekik a

„miért?” kérdését – minden esetben rögtön kiegészítették az anyagi vonatkozásokat más indokokkal is. Lássunk néhányat a válaszok közül:

„Szeretek utazni, világot látni, és pénzt is szeretnék keresni.” (A/1)

„Azért döntöttem úgy, hogy kimegyek külföldre, mert világot szerettem volna látni elsősorban, majd nyelvet tanulni, és elegendő pénzt összegyűjteni a következő tanulmányomra, mert otthon az otthoni fizetéssel nem tehettem volna meg.” (A/4)

„Független szerettem volna lenni... Meg akartam keresni magamnak a pénzt. Azt akartam, hogy legyen egy saját lakhelyem, és azt akartam csinálni, amit akarok, amit szeretek... A legfőbb célom, amikor eljöttem otthonról, az volt, hogy Angliában folytathassam tovább a tanulmányaimat, tehát hogy egyetemre járjak.” (S/6)

A fenti, a migráns nőkkel készített beszélgetésekből kiválasztott részletek (több ezekhez hasonló lehetett volna még idézni) azt mutatják, hogy a fiatal nők motivációiban nem feltétlenül az anyagi indíttatás kapja a legelső helyet. Számukra a jó kereset, amire itthon kevés a remény, ritkábban társul valami nagyon konkrét dolog megszerzésével, és ha igen, az is elsősorban a vágyott függetlenség, önállóság elérését szolgálja (saját lakás, saját pénzen vásárolt autó).

A konkrét anyagi célok megvalósításának szándéka- amikor mégis találkozunk vele – a fiatalok közül elsősorban az egyetemistákat jellemzi, közülük is azokat, akik a nyári szünidőt használják fel pénzkeresetre. Ők a nyári mezőgazdasági szezonmunkát választják, mert ez az az alkalom, ami viszonylag rövid időre szól, nem kell megszakítani a tanulmányi időszakot, de néhány hónapnyi kemény munkával annyi pénzt lehet keresni, ami egy egyetemista számára elegendő néhány kitűzött cél megvalósításához. A lányok motivációi ezekben a történetekben nem nagyon különböznek a hasonló korú, szintén még diák férfi munkavállalóktól, akik ezen a módon szeretnék a szünidő idején pénzt keresni. Sokan közülük a megkeresett pénzből tanulmányaik folytatását szándékozzák finanszírozni Tulajdonképpen senki sem mondta azt, hogy szüleik egyáltalán nem tudnák vállalni taníttatásuk költségeit. A megszerzett pénz, a tanítási költségek egy részének fedezése inkább az önállósodás egyik útját jelenti a fiatalok számára, ebben pedig fiúk és lányok között eltéréseket nem fedezhetünk fel. Megvan ugyanakkor az az igyekezet, hogy ebből a pénzből olyan kiadásokat fedezzenek, amelyek némely családban valódi anyagi megterheléssel járnának, viszont a vágyott javak már elengedhetetlenek az egyetemista életformához. Ezek a javak: laptop, fényképezőgép, telefon, más „elektronikai cuccok”. Azt tapasztaltuk tehát, hogy a konkrét célok, amelyek

a megszerzett pénz elköltésére vonatkoznak, elsősorban az itthoni tanulási időszak bizonyos költségeinek fedezésére irányulnak.

A fiatalok motivációi között tehát nem a pénz az elsődleges szempont. Ahogy a beszélgetések idézett részleteiből is láthattuk, számukra sokkal fontosabb húzóerő a függetlenedési, önállósulási vágy. Mivel még szinte mindannyian a szüleikkel élnek együtt, és többnyire anyagilag is függnek tőlük, számukra a külföldi vendégmunka jelenti azt a lehetőséget, hogy ebből a közegeből kilépve mintegy „kipróbálják magukat”. Ezt az elképzelést leginkább azok a lányok látják megvalósíthatónak, akik a nyári szezonmunkáknál hosszabb időre tervezik a kilépést. Ők a bébiszitterek, akik egy-egy külföldi családnál helyezkednek el, többnyire egy évnyi időt töltenek távol, de nem ritkák ugyanakkor a több éves távolmaradások sem. Ez esetben fontos motiváció társul az eddigiekhez (pénzkereset és nyelvtanulás): a továbbtanulás. A megismert esetek közt van olyan is, amikor a fiatal munkavállaló munkája mellett egyetemre is beiratkozott, miután nyelvtudásáról kiderült, hogy megfelelő alapot jelent angliai tanulmányaihoz. A leggyakoribb tanulási motiváció ugyanakkor az idegen nyelv elsajátítása, illetve továbbfejlesztése. Ezt szinte mindenki megemlíti, aki gyerekfelügyeletet vállal, bevallásuk szerint igazi célja munkavállalásuknak épp ez.

A pénzkereset és a tanulás mellett mindenhol megjelenik a „világot látni”, „megismerni egy másik országot, egy másik kultúrát” igénye. Mint ahogy néhány megfogalmazták, talán vissza nem térő lehetőségnek tekintik fiatal életkorukból fakadó szabadságukat, amikor még családi vagy munkahelyi kötöttségektől mentesen vághatnak neki a világnak.

Akadnak olyanok is ebben a csoportban, akik külföldi tartózkodásukat más indokokkal is alátámasztják, ők a hazai munkaerőpiaci esélyek növelését látják a külföldi munkavállalásban. Az idegen nyelv elsajátítása, a továbbtanulás, esetleg szakmai tapasztalatok szerzése az itthoni elhelyezkedési esélyeket növelhetik. Hozzá kell tennem, hogy ezeket az indokokat nem az indulás előtt fogalmazzák meg célként, hanem inkább az utólagos hasznosulások számbavételekor beszélnek róluk, mintegy visszavetítve a vendégmunka hasznosulását.

Azok a fiatalok (a vizsgált csoportban ezek vannak kevesebben), akik nem tanulnak (már lezárták tanulmányaikat, bizonytalan időre megszakították az iskolát, egyelőre nem terveznek továbbtanulást), sokkal kevésbé fogalmazzák meg konkrét, belátható célokat. Számukra is fontos a pénzkereset, de mivel a vendégmunka utáni

időszakra nincsenek határozott elképzeléseik, magának a külföldi munkának a motivációit is nehezen tudják konkretizálni. Van közülük arra is példa, hogy a migráns nő egyelőre csupán „jó bulinak” tartja mostani életét, keresetével, tapasztalataival, azok konkrét felhasználásával kapcsolatban nincsenek kidolgozott elképzelései. Megjegyzendő, hogy a hasonló korú fiúk esetében több ilyen példát találtunk. Úgy tűnik, a fiatal lányok valamivel céltudatosabbak, és határozottabb periódusokban gondolkodnak, amikor a külföldi munkát el kell helyezniük életútjukban. Ezt a következtetést tulajdonképpen óvatos észrevételnek szánom csupán, de annyi biztos, hogy a fiatal, nem diák munkavállalók körében több példát találtunk a „majd csak lesz valahogy” mentalitásra a fiúk körében, mint a lányok esetében.

A női külföldi munkavállalást vizsgáló kutatások azt jelzik, hogy a nők körében a motivációk, a célok sokkal inkább kapcsolódnak a családi közeghez, mint a férfiak esetében. A férfiak munkavállalási motivációit elsősorban gazdasági jellegűnek nevezik, ezek a családi gazdaságok feljavítására, esetleges vállalkozói elképzelésekre orientálódnak. A nők körében a konkrét gondok megoldása, a családtagok segítése – mint a munkavállalást motiváló tényező – inkább jellemző. Ezt a jelen kutatás is alátámasztja, de kimondottan a másik életkori kategória, a középkorú nők esetében. Jeleztem már, hogy ezt a csoportot nemcsak az életkor különbözteti meg a huszonévesekétől, hanem az iskolai végzettség és a családi állapot is. Többségükben középfokú (vagy néhányan annál alacsonyabb) végzettséggel rendelkeznek, ez pedig behatárolja munkaerőpiaci lehetőségeiket. Többen vannak közülük olyanok, akiknek a rendszerváltás után bizonytalanná vált a munkahelyük. Jó néhányan a könnyűiparban, mások a szolgáltató szektorban dolgoztak. A rendszerváltás utáni periódusban a gyár, ahol dolgoztak, bezárt vagy kénytelen volt leépítéseket eszközölni, így több nő került anyagilag nehéz helyzetbe, amely természetesen az egész család helyzetét negatívan befolyásolta. Ezen csoportba tartozó nők elmesélték, hogy vagy hosszabb-rövidebb időszakra munka nélkül maradtak vagy nagyon gyengén fizetett állásokba kényszerültek. Ilyenformán olyan anyagi nehézségekkel kellett a családnak szembenéznie, amelyre mindenképpen valami megoldást kellett találni. Mindehhez hozzá kell tenni azt is, hogy feltűnően sok olyan esettel találkoztunk, amikor a nőnek egyedül kellett viselni ezeket a terheket: ezek az elvált vagy megözvegyült asszonyok, akiknek már középiskolás vagy egyetemista gyerekeik vannak, és a megnövekedett költségeket nem volt módjuk előteremteni. Amikor történeteiket mesélték, az is kiderült,

hogyan új szakma megtanulására nem igazán gondoltak. Nem az kínálkozott számukra megoldásként, hogy eredeti végzettségük, valamikor megtanult szakmájuk mellé valami újat tanuljanak. Legtöbbjükben ez az alternatíva fel sem merült. Sokkal kézenfekvőbb megoldásnak tűnt számukra a külföldi munka vállalása, olyan munkáé, amely nem igényel különösebb szakértelmet. Esetükben egészen konkrétan is megfogalmazódnak a vendégmunka okai és céljai, és sokkal inkább a taszító, mint a húzó hatás érvényesül, ami inkább a fiatalokra jellemző. Habár nem tekinthetünk el most sem attól, hogy a kettőt ezen nők esetében sem mindig könnyű elválasztani: vannak ugyanis olyan esetek is, ahol a helyzet nem éppen kilátástalan, de mégis a külföldi, jó keresettel biztató munkát vállalják.

Lássuk tehát, melyek azok a konkrét kiváltó okok, amelyek miatt ezek a középkorú, a család anyagi helyzetét orvosolni kívánó nők a külföldi munkavállalás mellett döntenek.

Leggyakoribb közvetlen motivációként a gyerekek haladásához, továbbtanulásához és a lakás felszereltségéhez, modernizálásához kapcsolható okok szerepelnek:

„Azért, mert nagy a család és a gyerekek nőnek, nem volt elég a pénz, és muszáj volt erre az elhatározásra jussak.” (I/19)

„A pénzhiány miatt, nem jöttünk ki a keresetünkből. A férjem elég jól keres, de soha nem tudtunk valamit megvenni a házba, hogy valami modern nekünk is legyen. A gyerekek kívánják a tévét, de nem tudunk venni, mert nem futja. Akkor soha el nem tudtunk menni sehova. A szomszédok mennek ide is, oda is, hegyekbe, tengerre, látom a gyermekeken, hogy úgy kívánják, hogy ők is lássák meg a tengert.” (I/17)

„Rövid ideig munkanélküli maradtam, mert a válóper ideje alatt elvesztettem a munkahelyemet, és fél éven át voltam munkanélküli. Más gyors megoldást nem találtam, ami jövedelmező is lett volna igényemnek megfelelően, és emellett ott volt a lányom, aki egyetemre készült, és nem akartam megvonni tőle ezt a lehetőséget, nem akartam, hogy azt érezze, hogy nem tudom eltartani és biztosítani neki ezt a vágyát.” (I/4)

A hasonló tartalmú kijelentések sorát hosszan lehetne még folytatni. Ezek a motivációk jelentkeznek azoknál a nőknél is, akik egyedül maradtak mint családfenntartók (özvegyek, elváltak), de ott is megtaláljuk őket, ahol a férjükkel együtt osztoznak hasonló gondokon. A családanyai szerep és felelősség minden esetben hangsúlyosan jelentkezik ott, ahol a családi bevételek nem fedezik azokat az igényeket, amelyek kielégítése a nők

szerint elengedhetetlen. A gyerekek továbbtanulása (egyetemi tanulmányok) és egy bizonyos igényszint szerinti életvezetés (öltözködés, modern eszközök, nyaralási lehetőségek) olyan alapvető összetevői a családi életnek, hogy a nők úgy gondolják, mindenképpen elő kell teremteni az ezekhez szükséges pénzt. A nőknek a migráció okairól tett kijelentései megerősítik azokat az észrevételeket, amelyek a családi élet bizonyos vonatkozásaiban a nők szerepének kiemelt jelentőségét hangsúlyozzák. Ezek a területek: a gyerekek továbbtanulása és olyan életfeltételek biztosítása számukra, amelyek lehetőleg nem sokkal rosszabbak annál az átlagnál, amelyet a kulturális közeg megfelelőnek tart és előír.

Van a családi életvezetésnek néhány olyan aspektusa, amely nem csak szorosan a privát szférát, a tulajdonképpeni családi élet területét érinti. Nézzünk meg néhány ide vonatkozó kijelentést:

„A gyerekek megnőttek és egyre szűkebb lett a családi kassza, ezért muszáj volt menni valahova, mert a leányom egyetemre készült és a fiamnak is közeledett lassacskán a kicsengetése, s ezekhez mind pénz s pénz kell.” (I/14)

„Nem volt elég az a fizetés, a fiam készült nőszülni és esküvőt akartak, és nem lett volna elég pénzünk, hogy esküvőt csináljunk...” (I/1)

A fenti indoklásokban két olyan érvként működő esetre kell figyelni, amely az egyéni életút kiemelt fordulópontjaihoz kapcsolódik: az egyik a gyermek kicsengetése, a másik az esküvője. A megkérdezett nők azt mondják, hogy ezek megrendezéséhez sok pénz kell. Ezen kijelentések mögött egy olyan világ életvezetési gyakorlatára, normarendszerére lehet rálátni, ahol az egyéni élet fordulópontjait jelző rituáléknak (ballagás, esküvő) nagyon erős közösségi kontextusuk van, meghatározott forgatókönyv szerint zajlanak le, amelyektől nehezen vagy egyáltalán nem lehet eltérni. Eltérést jelent az is, ha valaki nem a megfelelő „igényszint” szerint bonyolít le egy ilyen alkalmat, nem „adja meg a módját” úgy, ahogy a közösségi normarendszer azt előírja. A normáknak való megfelelés mint erős kényszer jelentkezik ezekben az esetekben, ilyenformán kell értelmeznünk azokat a kijelentéseket, amelyek a vendégmunka vállalásának motivációiként említik a fenti eseményeket. Más területeken végzett megfigyeléseink is erősítik a fenti állítást, miszerint ezek a rituálék közösségi kontextusban zajlanak, és meghatározzák az egyén helyét, rangját a közösségen belül. Nem mindegy tehát, hogy milyen mértékben sikerül egy ballagási esemény megszervezésével, egy esküvő lebonyolításával megfelelni a közösségi elvárásoknak. A migráció témakörében szerzett

tereptapasztalatok még külön megerősítették ezeket a meglátásokat, ugyanakkor rávilágítottak még egy tényre: a családon belül a nők jobban figyelnek az ilyen rituális események általi presztízs-megerősítésre/-megtartásra, jobban megjegyzik az ide vonatkozó szabályok megszegésének/nem megfelelő teljesítésének alkalmait, érzékenyebbek az esetleges közösségi kulturális szankciókra (megszólás, pletyka), és a családi életvezetés ágendájába sokkal előrelátóbban és precízebben iktatják be ezeknek az eseményeknek az előkészítő mozzanatait. Ebben a kontextusban válik igazán érthetővé, hogy a nők beszámolóiban miért jelennek meg nagyobb számban és kiemelten ezek az események a munkamigráció közvetlen motiváló tényezőiként.

Szintén nagyon erős kulturális parancsként jelentkezik az a tény, hogy a szülők kötelezőnek érzik, hogy gyermekeiket azok önállósodása után is támogassák. Erre utalnak a felnőtt és már házas fiú lakásvásárlására tett utalások, amelyet az anya akkor is kötelező érvényű parancsként érzékel, amikor férje halála után egyedül marad ezzel a gonddal. Ő továbbra is meg akarja tenni a tőle telhető legtöbbet azért, hogy ez az elképzelés – lakást vásárolni a fiának – megvalósuljon. A külföldi munkavállalás pedig jó lehetőségként kínálkozik ehhez.

A középkorú nők esetében meg kell említenünk még néhány motivációs tényezőt. Ezek közül az egyik: lelki problémák orvoslása, a kényszerű helyzetekből való kilépés lehetősége. Ilyen esetekről azok a nők számoltak be, akiket férjük halála vagy a válás, esetleg az ezekhez társuló munkahelyi problémák annyira megviseltek, hogy úgy érezték: valami drasztikus lépést kell tenniük annak érdekében, hogy a válságból ki tudjanak lépni. Van, aki életének egy nehéz döntése előtt áll, de ezt nem egyedül kell meghoznia, a kilépéssel pedig tulajdonképpen tisztelni akarja a helyzetet és sürgetni a döntést. Nézzük ezeket a kijelentéseket:

„A férjem elhunyt... tavaly februárban lettem munkanélküli... a munkanélküliség szinte depresszióval végződött, ugyanis én voltam a családfenntartó, a kereső, ugyanakkor ebben a korban, amikor az ember már nem fiatal, bizony akkor nem veszik fel akárhová.” (I/13)

„Tanítottam szinte húsz éven keresztül, de öt éve, mikor váltunk a férjemmel, kénytelen voltam otthagyni a munkahelyem, mert nagyon megviselt a válás, az egész herce-hurca, és a depresszióhoz voltam közel... úgy éreztem, hogy már nem akarom azt a munkát végezni, valami újat akarok kipróbálni, és ez a lehetőség [megj.: a külföldi munka] tökéletesnek ígérkezett.” (I/18)

Nem teljesen kivételesek a fenti esetek mint a külföldi munkavállalás indoklásai. A kilencvenes évek első felében végzett kutatásainkban, majd később az elmúlt tíz év hasonló vizsgálataiban már talákoztunk hasonló példákkal. Akkori megfigyeléseink szerint viszont inkább a fiatalabb korosztály esetében fordult elő ez a jelenség, és inkább a férfiak körében, amikor valaki egy válságos élethelyzetet próbál megoldani a megszokott környezetből való kilépés által. A középkorú nők eme viselkedése, amikor egy nehéz élethelyzetre keresnek megoldást a kilépéssel (ami nem feltétlenül csak anyagi természetű), új jelenségnek mutatkozik. Azt az individualizációs folyamatot jelzi, amit migrációs kutatásaim során – más tematizációk esetében – már alkalmam volt megfigyelni. A döntések meghozataláról szóló fejezetben még vissza fogok térni erre a kérdésre.

Meg kell említenem még egy esetet, amely a legidősebb munkavállaló, egy 61 éves elvált, nyugdíjas falusi asszony történetéből bontakozik ki. Az elmesélésből kiderül, hogy nagy szüksége lett volna pénzre a lakás modernizálásához, bővítéséhez, amelyben fiával és annak családjával él. Kiderült azonban, hogy ezen hiányok ellenére nem a pénz volt az igazi motiváció, amely ebben a korban a külföldi munkavállalásra ösztönözte. *„... mert hát kell azt tudni, hogy nekem nagyon régi vágyam, hogy kikerüljek külföldre. A rendszerváltás után nagyon sokszor eszembe jutott és gondolkodtam azon, hogy vajon én hogyan tudnék kikerülni külföldre. A húsz éves vágyam hatvanéves koromra teljesült.”* (M/5)

Összegzés, következtetés

A vizsgált csoport esetében a külföldi munkavállalás motivációi színes képet mutatnak. Mindazonáltal – ahogy a fentiekben már láthattuk – kirajzolódnak azok a trendek, amelyek a vizsgált környezetben a leginkább meghatározóak. Jól látszanak azok a különbségek, amelyek a vizsgálati csoporton belüli a két korcsoportot elválasztják egymástól. Az életkor szerinti különbségeket az iskolai végzettség, a munkaerőpiaci életút és a családi állapot szerinti különbségek még tovább árnyalják. Ennek megfelelően a két nagyobb csoport motivációi a következő sommás kijelentésekkel írhatók le:

A fiatal, huszonéves nők motivációi közt kiemelt szerepet kap egy idegen világ megismerésének vágya, a tapasztalatszerzés és az önállósodás. A megszerzett pénz elköltésére legtöbbjüknek határozott elképzelése van, többnyire a diák életmód

finanszírozására szánják azt. Ezzel a szándékkal társul ugyanakkor az előbb említett önállósodási igyekezet.

A középkorú nők esetében a külföldi munkavállalás okai és céljai a családi élet területéhez kötődnek: gyerekek iskoláztatása, a családi életvitel jónak tartott és a közösségi normák szerint elfogadott szintjének a megteremtése, illetve fenntartása. Találkoztunk ugyanakkor olyan esetekkel is, amikor a motiváció sokkal inkább egy egyéni élethelyzet megoldásához (válságos élethelyzetek, döntési kényszerek) kapcsolódik. Viszonylag előrehaladott életkorban sem hiányzik egy másik világ megismerésének a vágya.

A döntés meghozatala

Hogy ki hozza meg a döntést a migrációs szándékkal és az elmenéssel kapcsolatosan, azt kulcskérdésként szokták kezelni a női migrációval foglalkozó szakemberek. Ezek a munkák többnyire abból indulnak ki, hogy a nő kevésbé rendelkezik döntési joggal, mint a férfi – főleg egy ilyen fontos kérdés esetében, mint amilyen az otthontól távol történő, külföldi munkavállalás. A változás ebben a kérdésben ott látszik bekövetkezni, hogy ma már nem egyértelműen úgy kezelik a migrációt, mint ami férfi privilégium, ahol a nőnek mellékszerep jut csak. A hagyományos elképzelések (és az ezekhez kapcsolódó elemzések) annyira magától értetődőnek tekintették ezt a kérdést, hogy a migráció különböző területein – így a munkamigráció terén is – nem is tekintették vizsgálendő témának a nők részvételét. A nő szerepe sokáig arra redukálódott, hogy ő az, aki követi a férjét, vagy esetleg a férje oldalán vesz részt ebben a társadalmi folyamatban. Mindenképpen árnyalt képről van szó, hiszen a világ különböző országaiban – és itt főleg a kibocsátó országokra gondolok – közel sem egyforma megítélés alá esik a női munkamigráció jelensége. Az intézményes tiltástól és/vagy sajátos esetként való kezeléstől a teljesen a férfiakkal egyenrangú részvételig sok változatra lehet példákat találni. Oishi (Oishi 2002) az ázsiai országok női munkamigrációját vizsgálva három szinten vette szemügyre ezt a társadalmi gyakorlatot, és megvizsgálta ennek működését több országban is. A három szint: makro, mezo és mikro szint. Az első az állam szerepét jelenti, amely alkalmazhat teljesen egyforma vagy különböző migrációs politikákat a nők és férfiak esetében. A mezo szint azt a társadalmi-kulturális környezetet jelenti, ahol a migráns személy él, illetve amely kibocsátó közegként működik számára. Ennek a

szintnek nagyon erős befolyása lehet a migrációs döntések meghozatalában: megtilthatja a női migrációt, nem a hivatalos állami szint eszközeivel, hanem kiközösítéssel, megszólással, különböző, az illető társadalmi-kulturális közegben működtetett szankciókkal. Ezen a szinten természetesen nem csak tiltások, hanem elfogadások, támogatások, biztatások is működhethetnek, az illető hely normáinak megfelelően. Itt hangzik el például az az elgondolkodtató – és az elemzésekben különösen termékeny, számomra mindenképpen hasznos – megállapítás, hogy azokban a társadalmi-kulturális környezetekben (mezo-szinteken) fogadják el leginkább a külföldi női munkavállalást (akár mint a férjtől vagy más férfi rokontól függetlenül hozott döntést és működtetett gyakorlatot), ahol a nőknek az otthonuktól távol történő munkavállalása nem teljesen új jelenség, hanem annak valamilyen formája már a múltban is létezett. Ez a forma lehet a faluról városra járás gyakorlata is. Ennek a kutatási tapasztalatnak a mi régióinkban is megvan a relevanciája. A székelyföldi régióban ugyanis a nők (főleg a fiatal lányok és a fiatal asszonyok) faluból kilépő, városi környezetben történő munkavállalása nagyon is bevett és elfogadott, mi több, szorgalmazott társadalmi gyakorlat volt. Gondoljunk itt akár a városi cselédkedésre vagy később a szocializmus éveiben a nők szerepére az iparban, akár a falusi lányok és asszonyok napi városba történő ingázására. Ezeket a munkamigrációs formákat a falusi közösségek – mint társadalmi-kulturális szintjei az egyéni létformának – teljes mértékben elfogadták és támogatták. Nem túlzás tehát azt a következtetést levonni, hogy a székelyföldi térségben a nők egyre nagyobb szerepvállalása napjaink külföldi munkamigrációjában olyan múltra tekint vissza, amely előzményként tételeződik a mai folyamat társadalmi elfogadottsága terén. Ez az előzmény pedig azt jelenti, hogy a nők külföldi munkáját a kibocsátó közeg nagyon hamar elfogadta és mára már természetesnek találja. Megjegyzendő, hogy az elítélő, megbélyegző vélekedések, amelyek ezt a társadalmi folyamatot devianciaként kezelik és károsnak ítélik meg, szinte kizárólag a média területéről származnak. Külön elemzés tárgyát képezhetnék azok a média-megnyilvánulások, amelyek a szenzációkeltés eszközeivel viktimizálni igyekeznek a jelenséget, különösen a nők távolléte és az itthon hagyott gyermekek viszonylatában. Ezek a megjelenítések patetikusak és moralizálók; gyakran néhány kivételes vagy szomorú esetet általánosítva negatív képet festenek a jelenségről, azt a „társadalmi rossz” kategóriájába helyezve. Nyilvánvaló, hogy ezek a megjelenítések távol

állnak azoktól a társadalmi-kulturális közegekből származó vélekedésektől, amelyek a migráns nők kibocsátó közegét képezik.

A harmadik szint a családot jelenti, a családi háztartást, ahol a nő él. Ennek a szintnek mindenütt komoly hatása van a külföldi munkavállalást meghozó döntés esetében. Természetesen ez is nagyon különbözően működik az egyes térségekben, országokban. Van, ahol teljes körű autonómiája van a nőnek, hogy döntést hozzon ebben a kérdésben, máshol nem dönthet egyedül.

Az általunk vizsgált helyzetről elmondható, hogy sokkal inkább megengedő és elfogadó a női migrációt illetően, mint tiltó vagy akadályozó. Ha sorra vesszük az egyes, Oishi által felvázolt, az elemzésben jól hasznosítható szinteket, a következő képet látjuk: az ország migrációs politikája nem tartalmaz külön szabályokat a női és a férfi külföldi munkavállalásra vonatkozóan. A középső szintről, a társadalmi-kulturális környezetről fent részletesebben szóltam. Ezen a szinten a jelzett történeti előzmények jó feltételeket biztosítanak a mai gyakorlat elfogadására és támogatására. Kutatásaink során nem tapasztaltunk erős ellenállást, amely a migráns nők hátrányos megkülönböztetését vagy megbélyegzését eredményezné. A család szintjén nyilván sokkal tarkább a kép, hisz mondhatnánk, ahány család, annyi sajátos helyzet és annyi döntés. Ez csak részben igaz. Jelen kutatás ugyanis azt mutatja, hogy az egyes családok körében meglepően hasonló megítélések és döntési mechanizmusok mentén megy végbe a nők külföldi munkavállalása. Tiltásokkal nem is találkoztam a vizsgált csoportban, szinte egyöntetű a vélemény, hogy a család elfogadja és támogatja a nő döntését, amit, mint sokan kihangsúlyoztak, egyedül hoztak meg. Az elfogadást és támogatást természetesen megelőzheti a meglepődés, időnként rövid és egyre gyengülő ellenállás, valamint az aggodalom. Ezt követi a beleegyezés és a támogató, biztató magatartás.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy a jelzett két csoport – a fiatalabbak és az idősebbek – esetében hogyan történik a döntések meghozatala, kik befolyásolják a nőket döntésükben. Azért érdemes most is a két csoport mentén követni a kérdés elemzését, mert jelen esetben is termékenynek mutatkozik ez az eljárás, figyelembe véve természetesen az összes paramétert, amely a két csoport megkülönböztetésében releváns jegyeket tartalmaz.

A fiatalok és az idősebbek esetében a legfeltűnőbb, ugyanakkor legnyilvánvalóbb különbség az, hogy az előbbieket könnyebben, az utóbbiakat kissé nehezebben, több

tényezőt figyelembe véve döntenek afelől, hogy elutazzanak-e viszonylag hosszabb időre dolgozni, vagy ne.

A fiatalok szinte egyöntetűen állítják, hogy senki sem befolyásolta elhatározásukat, és nem is akadályozta őket döntésük meghozatalában. Amikor a döntésükről kérdeztük beszélgetőpartnereinket, magától értetődően mindenki csupán a családjára gondolt, arra a közegre, amely egyáltalán bármi befolyást gyakorolhat elhatározásukra. A rokoni, baráti, ismerősi környezet véleményére is rákérdeztünk, de itt a válaszok sokkal szűkre szabottabbak voltak, néha kis csodálkozás is övezte az erre vonatkozó kérdést. A rövid válaszok és a csodálkozás azt tükrözi, hogy ezek a nők nem is tartják relevánsnak azt a kérdést, hogy a családjukon kívül bárkinek is beleszólási joga volna döntésük meghozatalába.

Nézzük először a fiatalok döntési helyzetét. A legsommásabb vélemények a következő kijelentésekhez hasonlíthatnak, sok ilyent találhatunk a beszámolóinkban:

„A családom mindenben támogatott, és ez sokat segített nekem.” (S/6)

„Az elején nem értették, hogy miért akarok kijönni, de aztán támogatták a döntésemet.” (M/4)”

„Hát valójában támogattak, hogy elmenjek, mert támogatás nélkül nem vágtam volna bele.” (A/5)

Vannak, akik részletesebb magyarázattal is szolgálnak:

„Valójában inkább támogattak a szüleim, csak féltettek, hogy mi lesz, hogy egy idegen, teljesen idegen családhoz mentem ki, nem tudtam semmit, és nem hivatalosan volt, úgyhogy, ha valami lesz... Tényleg csak féltettek, amúgy támogattak, mert elmagyaráztam, és anyukámék is megértik, hogy tényleg most van lehetőségem, hogy ha nekifogok dolgozni, akkor már vagy szabadságot kell kivenni, vagy ott kell hagyni, tehát már bonyodalmak, és jön a család is lassan, és megértették. Inkább nagytatám mondta, hogy ne menjek, ő is féltett.” (J/2)

„A szüleim nagy segítség voltak számomra, habár minden nap megpróbáltak meggyőzni arról, hogy jobb lenne itthon maradni mellettük. Sajnáltam szegényeket, mert még előtte soha nem engedtek el ilyen sok időre maguk mellől, és érthető volt, hogy féltenek. Emlékszem arra, hogy anyukám minden nap sírt és győzködött, hogy ráérek még dolgozni, és hogy inkább valami itthoni munkával próbálkozzak... Nem bántam meg a döntésemet azóta sem.” (K/2)

A fenti megjegyzések azt mutatják, hogy a fiatal nők viszonylag könnyű döntési helyzetben vannak. Legtöbbjük akkor közli elhatározását a családdal (szüleivel), amikor az már megérlelődött benne. A fiatalok maguk is tudják, hogy később, az évek előrehaladtával nehezebb döntési helyzetbe kerülhetnek. Többen is megjegyzik, hogy amikor már saját családjuk, munkahelyük lesz, a kötöttségek is erősebbek lesznek, és több tényező figyelembevételével határozhatják csak el magukat erre a lépésre. Ez saját maguk számára is megerősítésként szolgál a döntés gyors meghozatalában, ugyanakkor sikeresen használják érvként családjuk meggyőzésére is. A döntést ugyanakkor megkönnyíti a környezetben észlelhető számos pozitív történet, amely a külföldi munkavállalás sikerességét, hasznosságát példázza. A fiatalok számára modellértékűek azok az esetek, amelyeket korosztályuk tagjai körében tapasztalnak. A pozitív példák a fiatalok befolyásoló környezetére (pl. a családra) is olyan hatással bírnak, amelyek az elfogadás és nem az akadályozás irányába billentik el a lányok munkavállalásával kapcsolatos vélekedéseket. A fenti példák közt is olvashattunk utalást arra, hogy a család anyagi lehetőségei nem tennék szükségessé a munkavállalást, tehát nem feltétlenül ez a taszító hatás érvényesül a támogatásban. Vagyis: nem mindig a pénz hiánya az, ami a szülőket is meggyőzi lányuk döntése helyességéről. Inkább azt az álláspontot fogadják el, hogy „most fiatal, most kell/lehet menni, menjen, lásson világot, tapasztaljon, keressen pénzt”. A szülők oldaláról inkább a féltés az, ami akadályt gördíthetne az elhatározások elé, de a megismert esetek azt mutatják, hogy a fentihez hasonló érvekkel az aggodalmakat is lehet csillapítani. Az sem mellékes szempont, hogy napjaink migrációs gyakorlatában a kapcsolattartási módok (telefon, internet) lehetővé teszik a napi kapcsolatot a migráló és az otthon maradottak között, így az esetleges aggodalmak a rendszeres kapcsolattartás által is feloldhatók.

Az idősebb munkavállaló nők esetében a döntést már valamivel nehezebb meghozni. Elsősorban azokra vonatkozik ez az állítás, akiknek gyerekeik vannak. Az egyedülállók számára ez nem jelent problémát, ők döntésüket sokkal könnyebben hozzák meg, akár csak a huszonévesek. Számukra szintén a szülők – értelemszerűen már idősebb szülők – jelentik azt a közeget, ahol ellenállásba vagy még inkább a féltésbe ütköznek. A férjzett vagy elvált, illetve özvegy nők esetében a gyerekek helyzetét kell átgondolni, de ezt is megkönnyíti a következő szempont: az ő gyerekeik már vagy felnőttek, vagy a felnőttkor küszöbén vannak, így az időleges, akár hosszabb távollét is – ha támaszt is áthidalandó nehézségeket – megoldható.

Nézzünk a továbbiakban néhány vélekedést a középkorú nők döntési helyzetével kapcsolatosan. Olyan nők beszámolóiból válogattam az alábbiakban, akik családosak, gyerekeik vannak, tehát némileg nehezebben hozták meg döntésüket.

„Szüleim mind a mai napig ellenzik azt, hogy kimenjek, de hát ha nincs munkalehetőség itthon, rá vagyok utalva, hogy kint vállaljak munkát. A lányaim, azok már megszokták [megj.: a lányok egyetemi hallgatók, nem otthon élnek, egyikük már dolgozik is], hogy mennem kell, hiszen csak azért megyek, hogy tudjam őket segíteni.” (I/8)

„Néha lebeszéltek volna róla, de elég nyitottak az új dolgok irányába, úgy elfogadták, hogy a kiutazás mellett döntöttem, s főleg amikor kijöttek az elején leváltani, akkor ők is látták, hogy jó helyre menetem, s utána már nem volt baj ebből” (I/4)

„Mivel a tanulás és egyéb más teendők lekötik a gyermekeim figyelmét [megj.: mindkét gyerek egyetemista], ezért szerintem nem érzik annyira a hiányomat, de sajnos, én még inkább. Sokat aggódom értük, hogy vajon, ebédeltek-e, vajon mit csinálhatnak éppen. De hát már felnőttek, tudom, hogy tudnak magukra és egymásra vigyázni. Sokat beszélünk telefonon, mindent elmesélnek, hogy melyikkel mi történt aznap, mi volt az egyetemen...” (I/13)

Egy 45 éves, férjezett, két gyermekes családanya részletesen, plasztikusan meséli el, milyen volt az a helyzet, amikor családjával közölte szándékát, miszerint Olaszországba akar menni dolgozni, egy idős férfi gondozásának munkáját vállalta el. *„Én közben összehívtam a családot, s bedobtam ezt az ötletet. A férjem csak kacagott, hogy milyen bolondságokat ki nem találok, a fiamat nem hatotta meg nagyon, de a lányom, ő ki volt akadva, hogy szóba se jöhet, s nehogy megforduljon még egyszer a fejemben, rendesen tombolt. Úgy láttam rajtuk, mintha azt hinnék, hogy viccelek, vagy nem tudom, úgy nem vették komolyan.”* Egy hét múlva a kimenési szándék konkretizálódott, a döntés a családanya részéről megszületett. *„Este, mikor mind otthon voltunk, éppen vacsoráztunk... mondom, hogy két hét múlva kint kell legyek Olaszországban. Hát, ha te láttad volna... azok mind a hárman akkorát néztek, hogy nagyot. Most már látták ők is, hogy nem csak vicceltem. De aztán nem volt baj... nagy nehezen, de beleegyeztek, s majd a lányom főz, a férjem elintézi a számlákat, már ott a vacsoránál előre kiosztották, hogy ki mit csinál majd, ha én elmegyek.” (I/5)*

A fenti esetek szemléletesen mutatják, hogy a középkorú családos nők egyedül hozzák meg a döntést munkavállalási szándékukról. Ők is többnyire akkor közlik családjukkal az ötletet, mikor már számukra eléggé megérlelődött az elmenés gondolata.

Helyzetüket megkönnyíti, hogy gyermekeik már nem kicsik, és az anya távolléte alatt is tudnak gondoskodni magukról, és a testvérek számíthatnak egymás segítségére. A testvérek egymást támogató magatartása főleg azokban az esetekben elengedhetetlen, amikor a nő elvált vagy özvegy, tehát nem számíthat egy társ segítségére.

A döntés meghozatalának erős érzelmi befolyásoltságát természetesen nem szabad bagatellizálni. A megismert esetekből kiderül, hogy ezzel a helyzettel minden nőnek szembe kell néznie. A viszonylag hosszabb ideig tartó távollét viszont olyan racionális érvekkel támasztódik alá (ezt láttuk a motivációkról szóló fejezetben), amelyek az érzelmi hatást (amely az elutazás ellen szól) képesek ellensúlyozni. A fenti megjegyzések – és még sok hozzájuk hasonló – azt bizonyítják, hogy a nők saját magukat is, és környezetüket is a racionális érvekkel győzik meg arról, hogy a külföldi munkavállalás az egyik legjobb megoldás, amelyet adott helyzetükben választhatnak. A család, a gyerekek segítése, a kívánt és mintának tekintett életvitel eléréséhez szükséges javak megszerzése olyan indokok, amelyek a döntések pillanatában meggyőzőnek bizonyulnak. Mint ahogy azt már megjegyeztem, a nők azok, akik a család előmenetelének kulturális és morális parancsát lebontják a napi feladatok, az életút állomásainak epizódjaira. Számukra ezek olyan kihívások, amelyek mintegy kötelezővé teszik az esetlegesen nehéz döntés – az otthontól távol történő munkavégzés – meghozatalát.

Összegzés, következtetés

A döntési helyzetek elemzése nyomán az látszik, hogy ebben a társadalmi-kulturális közegben a nők döntését komoly akadályok nem fenyegetik. A fiatal lányok számára mintegy próbatétel, a középkorúaknak pedig a családi életvitelnek, az épp elfogadott modell szerinti életvitelnek az elérése diktálja ennek a lépésnek a megtételét. A vizsgálat azt mutatja, hogy a nők külföldi munkavállalását mind a társadalmi-kulturális, mind a családi környezet sokkal inkább támogatja, mint ellenzi. Ehhez kapcsolódik az a meglátás is, amely a női munkamigráció jelenségét nem a viktimizálás, a női kiszolgáltatottság helyzeteként értelmezi. Saját helyzetüket maguk a főszereplők – a munkavállaló nők – sem így élik meg. Nem áldozatként és nem szenvedésként érzékelik és interpretálják helyzetüket, hanem egy szükséges – ha nem is mindig a legjobb és nem mindig szívesen választott – lépés megtételének tekintik, amely számukra inkább

elégtételt, mint kiábrándultságot, a környezet részéről pedig inkább megbecsültséget, mint lenézettséget jelent.

A választott munkaterület – tipikus vagy kevésbé tipikus „női munka”

A vizsgálat alanyaira vonatkozó legfontosabb jellemzők bemutatásakor már szó esett a migráns nők által választott leggyakoribb munkaterületekről. Ugyanott utaltam az egyes munkatípusok és a célországok kapcsolatára, valamint arra, hogy ezen munkák és a nők életkora között milyen kapcsolat van. A következőkben arról lesz szó, hogy a kutatásban vizsgált nők választása mennyiben tartozik a valóban „női munkáknak” nevezett munkavégzések körébe, és hogy a nők ezeket a helyzeteket mennyiben tekintik kiszolgáltatottnak, áldozatoknak érzik-e magukat.

Az előzőekben jeleztem, hogy három nagy munkaterületet preferálnak a vizsgálat alanyai: a nyári mezőgazdasági szezonmunkát, a gyermekfelügyelést (bébiszitter, au-pair) és az idős és/vagy beteggondozást. Negyedikként említhetjük a háztartási munkavégzést. Kevesen dolgoznak kimondottan csak a háztartási alkalmazott munkakörében, az viszont általánosnak mondható, hogy a gyerekfelügyelés és az idősgondozás a háztartási teendők ellátásával is párosul.

Mezőgazdasági szezonmunkák

A mezőgazdasági szezonmunkáról elmondható, hogy nem kimondottan női munkának számít. Ezen a területen a legheterogénebb a kép, itt férfiak és nők, fiatalok és középkorúak egyaránt megtalálhatóak. A fiatal egyetemista lányok azért vállalkoznak erre a munkára, mert nem szükséges emiatt megszakítaniuk a tanulmányaikat, és két-három hónap alatt keresnek annyi pénzt, amiért érdemesnek tartják a kemény, szinte egész napos, sokak számára szokatlanul nehéz munkát. A mezőgazdasági szezonmunka gyümölcs- vagy zöldségszedést, csomagolást, válogatást jelent, a férfiak esetében a gépek kezelését is. A vendégmunkások általában egy település szélén vagy attól távolabb, erre a célra berendezett barakk-szerű lakásokban laknak, étellemezésükről maguknak kell gondoskodniuk. A lakáskörülményeket senki sem dicséri, első alkalommal mindenki elszörnyed annak sivársága, kopottsága, elhanyagoltsága láttán. Mindenkinek leleményességén, találékonyságán múlik, hogy miképp tudja lakhatóvá varázsolni az

átmeneti szálláshelyet. Nem mellékes, hogy kik lesznek a szobatársak, a legjobban azok járnak, akik már itthonról baráti társaságokba szerveződve mennek el, így a külföldi életkörülmények megszervezését is könnyebben meg tudják oldani. A mosás, a főzés, a takarítás, a környezet tisztántartása ugyanis nem kevés vitára, kellemetlenségre ad alkalmat, amikor sok ember szinte összezárva kénytelen élni több hónapon keresztül. A nők ezeket a körülményeket jobban nehezményezik, mint a férfiak, de jellemző, hogy a megoldásokat is hamarabb megtalálják és több időt is áldoznak a környezet elfogadhatóvá tételére. A hosszas összezártságnak pozitív oldalai is vannak: egymás segítése és a „közös ellenséggel” (munkafelügyelők, más országból érkező csoportok, akik közt megvannak a már hagyományosan működő elfogadó vagy elutasító magatartások) szembeni összefogás az egész napos együttlét előnyeit is hordozzák.

Azok a fiatal lányok, akik sohasem végeztek még ilyen munkát, nehezen szoknak hozzá a fizikai megpróbáltatásokhoz. A kora reggeltől késő délutánig tartó mezei munka már önmagában is kemény próbatétel, emellett maguknak kell főzniük, mosniuk. Kevesen vannak ugyanakkor olyanok, akik ne szoknának viszonylag hamar bele a kemény fizikai munkába. Sokan utólag úgy értékelik ezt, hogy próbatételnek tekintették az egészet, kipróbálták saját határaikat, és büszkéek arra, hogy helyt tudtak állni. A középkorúak hosszabban ecsetelik a nehézségeket, a fiatalok narratíváiban viszonylag könnyebb az átsiklás a negatívumok felett, és hamarabb áttérnek azokra az élményekre, amelyek az együttlét pozitívumaihoz kapcsolódnak, vagy az idegen világgal való találkozás érdekes epizódjait jelentik. Az együttlét azt is jelenti a fiatalok számára, hogy új barátokat szereznek, bulikat rendeznek, megünneplik egymás születésnapját vagy bevásárló- és felfedezőútra indulnak kevés szabadidejükben.

Az idősebb nők számára – annak ellenére, hogy többnyire faluról származnak – a fárasztó munka nagyobb megpróbáltatást jelent. Tőlük lehetett hallani olyan beszámolókat is, hogy az első napokban legszívesebben megfutamodtak volna. Nem kevés öniróniával vallják be ugyanakkor, hogy az első időszak nehézségei után elhatározták, hogy soha többé nem vállalkoznak ilyesmire, de most már csak a hasznát látják a dolognak, és tervezik a következő kimenést – hasonló munkára.

A fizikai megpróbáltatások mellett a lelki próbatételeket sem hallgatják el a szezonmunkán dolgozó nők. Sokan nehezményezik a munkavezetők, csoportfelelősök lekezelő, néha egyenesen megalázó bánásmódját. A nők számára, úgy tűnik, ez sokkal kevésbé elviselhető, mint a férfiak számára. A férfiak legalábbis beszámolóikban ilyen

momentumokra nem nagyon tértek ki. A nők a helyi vagy más csoportokból származó munkavezetők magatartásában – akik többnyire férfiak – azt sérelmezik leginkább, hogy kiabálva beszélnek velük, durvák és szemmel láthatóan lenézik a kelet-európai vendégmunkásokat. Azt fejtegetik, hogy ezek a férfiak kihasználják hatalmi helyzetüket, ezt a magatartást ugyanakkor egyértelműen a munkavezetők primitívségének számlájára írják. Ennél nagyobb sérelemről, fizikai vagy lelki bántalmazásról senki sem számolt be. Ezek a beszámolók néha kiegészülnek olyan megjegyzésekkel, amelyekben a nők elmondják, hogy ehhez a bánásmódhoz vagy hozzá lehet szokni, vagy inkább egy idő után semmibe vették azt, és miután látták, hogy a méltatlan viselkedés mögött nem rejlik semmilyen hátsó szándék, csupán parancsolgatási, hatalomfitogtatási készlet, többé nem tulajdonítottak annak jelentőséget. A helyzet kerektségéhez hozzátartozik, hogy szinte mindenki beszámolt korrekt bánásmódról is. Beszélgetőpartnereink csak hírből ismertek olyan eseteket, hogy valakinek nem fizették ki a megígért bért, vagy becsapták valamilyen más módon.

Gyermekfelügyelet, háztartási munka

Ezt a munkavégzést a külföldön dolgozó nők egyik jellemző munkaterületeként emlegetik. Az idősek gondozásának munkájához hasonlóan, a külföldi munkaerőpiacon erre a munkára keresnek a leginkább külföldről érkező munkavállalókat. A témával foglalkozó szakemberek ezt mint többszörös helyzetet magyarázzák: a helyi (a fogadó országbeli) nők teljes munkaidős lekötöttsége otthonukon kívül, valamint az a tény, hogy az állam nem tudja teljes mértékben felvállalni, megszervezni a gyerekek felügyeletét, a betegek és az idősek gondozását. Ebből a két irányból érkezik az igény, amelyre a külföldi munkavállalói igények is ráfelelnek. Ugyanakkor ez az a terület, amely – miképp a témával foglalkozó kutatók és emberjogi szervezetek rámutatnak – a legkevésbé ellenőrizhető. Mivel ez a munka az otthonok falai között zajlik, a hatóságoknak kevés a rálátásuk, így ebben a helyzetben a nők sokkal inkább ki vannak téve a visszaéléseknek, a kihasználásnak, az atrocitásoknak, a zaklatásoknak. Előrebocsátom, hogy az általam megismert esetekben kirívóan rossz bánásmódról senki sem számolt be. Nagyon sok tapasztalatot meséltek, pozitívat és negatívat egyaránt. Azt mondhatom, hogy épp ezektől a lányoktól származnak a legrészletesebb, legszínesebb beszámolók, valószínűsíthetően azért, mert egy sajátos munkaterület lévén – egy

külföldi, egy más kultúrához tartozó család otthona – „női szemmel” sok olyan mozzanatát megfigyelhették az életnek, amelyre a más területeken dolgozóknak kevés a rálátásuk, vagy egyáltalán nincs is alkalmuk abba betekinteni. Habár a gyerekfelügyezés és az ehhez társuló háztartási munka sok időt vesz igénybe, az itt dolgozó nők más területen munkálkodókhoz képest mégis több szabadidővel rendelkeznek. Nem kevesen iskolába is járnak, ugyanakkor szabadidejüket arra is fel tudják néha használni, hogy megismerjék az ország néhány nevezetességét. A beszámolókat összehasonlítva az derül ki, hogy a bébiszitterek azok, akik a befogadó ország legtöbb területéről szereznek tapasztalatokat. Ezt természetesen az is alátámasztja, hogy külföldi tartózkodásuk időtartama jóval hosszabb (leggyakrabban egy év), mint a mezőgazdasági munkát végzőké (akik csupán néhány hónapot töltenek a célországban).

Említettem már, hogy a gyerekgondozásra ritka kivételektől eltekintve fiatal lányok vállalkoznak. Motivációik között első helyen a nyelvtanulás szerepel, emellett a világlátás, egy másik kultúra megismerése erős vonzerőt jelent, legtöbbjüknél a pénz csupán ezek után következik. Mivel még függetlenek, saját életútjuk, jövőbeni terveik alakítják a munkavállalás motivációs tényezőit. A gyermekfelügyezés és házi munka kimondott női foglalkozásként jelentkezik, de a beszámolókból az látszik, hogy ezek a lányok, amikor a munkára vállalkoznak, nem rendelkeznek tapasztalattal ezen a téren. Olyan munkáról, elvárásokról van szó tehát, amelyeket menet közben meg lehet tanulni, amelyeknek meg lehet felelni. Tehát nem a feladatra való felkészültség dönti el a munkaadói és a munkavállalói elképzelések és elvárások tekintetében azt, hogy erre a munkára nőket kell keresni, illetve nőknek kell erre vállalkozni, hanem egy, a társadalmi munkamegosztásban hagyományosan meglévő sztereotípiára, ami szerint ezek a feladatok – gyermekfelügyelet és házimunka – kimondottan női munkák. Akár azt is lehetne állítani, hogy ez a helyzet a hagyományos női szerep megerősítésének a mozzanata. Úgy vélem ugyanakkor, hogy kellő óvatossággal kell kezelni ezt a meglátást, mert e helyzetek aktorai nem úgy tekintenek erre a típusú munkára, mint ami alárendelt, kiszolgáltatott helyzetbe kényszeríti őket. A kiszolgáltatott helyzetet az jelentené, ha a bébiszitterek úgymond „cselédként” élnék meg a saját helyzetüket, vagy ha elfogadnák a bánásmódnak azokat az aspektusait, amelyek ilyen magatartások felé hajlanak. Ezek a lányok, mint már említettem, nagyon határozott célkitűzésekkel vágnak neki a világnak, tudják, hogy mit akarnak. Tapasztalataikról részletes beszámolókból mesélnek, pontról pontra leírják munkakörüket, napi tennivalóikat, a munkaadó családról alkotott

véleményüket, a családi életről, a gyereknevelésről szerzett tapasztalataikat. Ezeket összevetik az otthoni, hasonló területekhez köthető tudással. Ugyanakkor rendkívül kritikusak, és ez a kritika mindkét oldal irányába – az otthoni és az idegen világ irányába – megnyilvánul.

A történetekben rákérdeztünk arra is, hogy érezték-e úgy, hogy kihasználták vagy lekezelték őket. Olyan esetek valóban előfordulnak – derült ki –, hogy munkaadók túl sok mindent vártak el a bébiszittertől, egyre több munkát bíztak rá, és ilyenkor rá kellett jönni a megoldásra, meg kellett tanulni, hogy le kell ülni a munkaadókkal, le kell szögezni, hogy mi az, amit elvégez, és mi az, amit nem. Nem szabad bármibe belemenni, és nem kell minden helyzetben feltétlenül elfogadónak mutatkozni. Igaz, hogy ezek a tapasztalatok néha már elég későieknek bizonyultak ahhoz, hogy a munkavállaló a helyzetén érdemben változtatni tudott volna, de tapasztalatot szerzett arra nézve, hogy egy munkavállalónak már az elején tisztázni kell, hogy mik a vele szemben támasztott elvárások, és hogy ő ebből ténylegesen mit vállal el. Ezt annak a fiatal lánynak a beszámolójában olvashattuk, aki elmondta, hogy a kert rendben tartását is elvárták tőle, pedig ő olyat soha életében nem végzett. Később jött rá, hogy már az elején közölnie kellett volna, hogy erre a munkára nem hajlandó, de mivel jó benyomást akart kelteni, az elején nem tiltakozott ezen elvárások ellen. Egy másik eset szereplője arról számolt be, hogy első munkaadó családját azért hagyta ott, mert a ház asszonya még az ennivalót is zsugorian mérte. Ez történetünk szereplőjét önérzetében annyira megbántotta, hogy egy ismerőse segítségét kérve más munkahelyet keresett, és otthagya a szerinte őt megalázóan kezelő családot. Nem lehet kizárni tehát azt az eshetőséget, hogy egy viszonylag zárt, családi környezetben, „a falakon belül” dolgozó nőket érhetik bántások, megalázó bánásmódok. Az általam megismert esetek többségében a beszámolók nem említettek ilyeneket, akikkel pedig a fenti példákhoz hasonló dolgok történtek, azok megpróbálták változtatni helyzetükön, és olyan tapasztalatokként könyvelték el a negatívumokat, amelyekkel szemben mostanra megtanultak védekezni. Azt állítják, hogy az önérvényesítés terén, önmaguk megvédése terén sokat fejlődtek, és ez elkövetkező életükben is használható ismeretként működhet. Az mindenképpen állítható, hogy senki sem megadással, a „cselédsorssal” járó alázattal viselte el a kellemetlenségeket vagy épp megalázó szituációkat, hanem megpróbált megoldásokat keresni.

Beteggondozás, idős emberek gondozása

Ezt a munkát is hagyományosan női munkának tekinthetjük, és valóban, az utóbbi időben egyre több esettel találkoztunk, amikor a térségből külföldi munkát kereső nők ilyen munkakörben helyezkedtek el. Erre a feladatra a vizsgált csoportban kimondottan olyan nők vállalkoztak, akik negyvenes-ötvenes éveikben járnak, és nem rendelkeznek felsőfokú végzettséggel. Ezt a korosztályt már bemutattam egy előző fejezetben. Az ott mondottakat most még azzal egészíteném ki, hogy esetükben rendkívül jó munkaalkalomnak kínálkozik ez a tevékenység, hisz nem igényel speciális szaktudást, iskolai végzettséget, ugyanakkor maguk is olyan „női” foglalkozásnak tekintik a betegápolást és idős emberek ellátását, amelyet saját otthoni környezetükben is elsősorban a nők látnak el, sőt, maguk is saját családjukban magától értetődő módon végzik el ezt a munkát. Ez eddig – úgy tűnhet – a hagyományos női szerep megerősödésének egyik bizonyítékaként értelmezhető. Kérdés ugyanakkor, hogy mennyiben jelent alárendelődést, mennyiben jelent kihasználást? Egy beszédes megfigyelésre hívnám fel a figyelmet: ezek a nők szinte mindannyian azt mondják beszámolójukban, hogy ez a munka nem jelentett számukra nehézséget. Ahogyan leírják munkakörüket, ahogyan részletesen taglalják, hogy mit kell elvégezniük az idős vagy beteg ember mellett, abból az derül ki, hogy ez a munka mennyiségét nézve kevesebb, mint amit otthon, saját családjuk körében, munkahelyi és otthoni munkájukat összevetve elvégeznek. Sokkal több a szabadidő, a pihenésre szánható idő, mint amit otthon megengedhetnek maguknak. Jelentős különbség viszont - például a bébiszitterek munkájához viszonyítva-, hogy kevésbé szabadok, kevesebb lehetőségük van munkaadójuk házában-lakásán kívüli alaposabban körülnézni. Az idős vagy beteg ember gondozása sokkal inkább helyhez köti őket (természetesen itt nagy különbségek lehetnek, hisz vannak olyan könnyebb esetek, amikor a szabadság foka is nagyobb). Még van egy mozzanat, amelyben ezeknek a nőknek a beszámolóit egybeesnek: mindannyian elmesélték, hogy milyen bensőséges kapcsolatot alakítottak ki az idős vagy beteg, gondozásukra bízott személlyel. Ez még abban az esetben is működött, amikor a gondozónő nem ismerte munkaadója nyelvét, és verbális kommunikációt csak nagyon nehézkesen tudott lebonyolítani. A munkaadó családdal a kapcsolat, ha nem is volt mindig, minden esetben felhőtlen, a gondozott személlyel olyan szorosra szövődött a viszony, hogy az elválás – még ha az ideiglenes volt is – komoly nehézségeket okozott.

A beteggondozó nők esetében találtunk egy olyan példát, ahol beszélgető partnerünk elmondta, hogy nem volt megelégedve munkaadói bánásmódjával, akik adott esetben „megszidták” őt, ha nem minden a tetszésük szerint történt. Ez a nő valóban megalázásként élte meg az ilyen helyzeteket, és az derült ki beszámolójából, hogy nem is találta meg a védekezés megfelelő módját. Legtöbbjük azonban nem cselédként, áldozatként élte meg helyzetét. Mint említettem, a munkát nem találták túlságosan nehéznek, a bérezéssel pedig mindenki meg volt elégedve.

Háztartási alkalmazottak

A vizsgált csoportban néhány olyan középkorú nő esetét is megismertem, akik kimondottan háztartási alkalmazottként dolgoztak külföldön. Két esetről van szó, mindketten Magyarországon vállaltak ilyen típusú munkát, mindketten hosszabb ideje, két-három éve dolgoznak ebben a munkakörben, az egyik a férjével együtt, ugyanannak a családnak a mezőgazdasági vállalkozásában, a másik egyedül. Ezekre az esetekre jellemző, hogy a nők nincsenek megelégedve a keresetükkel, és úgy érzik, hogy kihasználják őket. Elmesélésükből kiderült, hogy munkaadó családjaik nagyon kedvesek, „igazi úriemberek”, de az idők során egyre több feladat elvégzését várják el tőlük, olyanokat is, amiről eredeti megállapodásukban nem volt szó, fizetésüket ezzel szemben nem emelik. Azt is elmondják, hogy ezért a helyzetért tulajdonképpen magukat hibáztathatják, mert megfelelési igyekezetükben túlteljesítettek, és munkaadóik „ezt aztán jól megszokták”. De, teszik hozzá, ezen a helyzeten már nem tudnak változtatni, mert bárminemű változtatás kényelmetlen, kellemetlen lenne, és a hátralévő időt, amit még külföldi munkavállalással szándékoznak eltölteni, inkább kellemetlenségek nélkül szeretnék átvészelni. Ezzel együtt nagyon sok megfigyelést tesznek ők is az idegen világban, éles szemmel és kritikusan veszik szemügyre környezetüket, véleményüket nem is mindig rejtik véka alá. Mivel mindkét nő olyan munkát végez, amit otthon is megszokott – háztartásvezetés, kerti munka –, nem találnak munkavégzésükben semmi lealacsonyítót. Csupán a bérezésükkel nincsenek teljesen megelégedve, de azt is elmondják, hogy otthon még ennyit sem keresnének, tehát mindenképpen megéri még maradniuk addig, amíg terveiket valóra nem váltják (az otthoni lakás renoválása, gyerekeik támogatása).

Összegzés, következtetés

A nők családon belül betöltött szerepe, státusa megerősödik a külföldi munkavállalás által. Ez a szerep alapvetően nem változik meg, hisz a nők ezzel a vállalkozással tulajdonképpen olyan feladatokat teljesítenek, amelyeket az adott kulturális mentalitás szerint is vállalniuk kell. A megerősödést az mutatja, hogy – mivel ezeket a feladatokat az otthonuktól meglehetősen távol eső helyen végzett munkával és hosszabb távollét vállalásával tudják csak megoldani – a vállalkozás bátorsága mindenképpen pozitív megítélés alá esik. Különösen azoknak a nőknek az esetében jelenthető ez ki, akik egyedül kénytelenek vállalni a családi életvezetés összes gondjait és kihívásait. A mikrokörnyezet reagálása is egyértelműen pozitív. Az a tény, hogy ezek a nők nem az igényszint csökkentésével, a fogyasztás visszafogásával (ne menjen a gyermek egyetemre, nem veszünk számítógépet, nem újítjuk fel a lakást, nem rendezünk megfelelő lakodalmat) válaszolnak a nehéz helyzetre, mindenképpen megbecsülést vált ki a környezetből.

Összefoglalás

Jelen kutatásban arra tettem kísérletet, hogy a Székelyföldről külföldre irányuló vendégmunka típusú migráció (munkamigráció) jelenségkörén belül föltárjam a nők migrációs gyakorlatának főbb jellemzőit. E szakmai feladat érdekében újra elemeztem mindazokat a térségben korábban végzett migrációs kutatásokat, amelyek a női munkamigráció értelmezése számára releváns térségi kontextust képeztek. A térségben terepmunkát folytatva, a személyes megfigyelések, valamint a mélyinterjúk anyagait elemezve az alábbi témakörökben mutattam be a vizsgálat legfontosabb eredményeit:

- A külföldi munkavállalás motivációi, a kiváltó okok és a kitűzött célok
- A döntés meghozatala
- A választott munkaterület – tipikus vagy kevésbé tipikus „női munka”.

Összefoglalásként az alábbi aspektusokra szeretném fölhívni a figyelmet:

- A térségben a női munkamigráció volumene ma már meghatározó mértékű és várhatóan tovább növekszik. A női munkamigrációs gyakorlat praxisa és implicit értékrendje (munkavállalási, munkavégzési és értékelési modell) strukturális

átfedést mutat a kibocsátó közeg hasonló komponenseivel, ezért a női munkavállalás nem termel kifejezetten alulértékelt vagy másodlagosnak minősíthető szerepeket és önértelmezéseket.

- A térségből külföldi munkára jelentkező nők nem úgy élik meg a folyamatban való részvételt, mint akik eleve rá vannak állítva egy "sajátosan női", a kiszolgáltatottság és valamiféle alacsonyabb rangú státuszjellemzők által azonosítható pályára, amelyről nem lehet lelépni. A vonatkozó szakirodalom által gyakran emlegetett viktimizációs modell trendszerűen nem jelentkezik.
- A nők munkamigrációjában tapasztalható trendek és jelenségek arra utalnak, hogy még mindig változó, bővülő, még mindig a diverzifikálódás stádiumában lévő társadalmi folyamatról van szó, amely egyfelől egyre inkább „természetesként” megélt folyamat, másfelől pedig – éppen változó jellege folytán – újabb trendeket termelhet ki. Ezek rendszeres vizsgálata, a térségi társadalmi változások folyamataival való összevetése továbbra is kiemelten fontos kutatási feladatként definiálható.

Felhasznált irodalom

1. Anghel, Remus Gabriel – Horváth István (coord.) (2009): Sociologia migrației. Iași:Editura Polirom
2. Anthias, Floya – Lazaridis, Gabriella (eds.) (2000): Gender and migration in Southern Europe Women on the Move. New York: Berg
3. Bădescu, Gabriel – Stoian, Oana – Tănase, Andra (2009): Efectele culturale ale migrației forței de muncă din România. In: Anghel, Remus Gabriel – Horváth István (coord.) Sociologia migrației. Iași, :Editura Polirom, 268-288.
4. Biró A. Zoltán (1994): Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. Migrációs folyamatok a Székelyföldön 1985-1989. In: Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Jönnek? Mennek? Maradnak? MTA PTI, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, Budapest, 19-39.
5. Biró A. Zoltán (1995): The Socio-Cultural Bases of the Migration Process in Eastern Transylvania, 1985-1989. In: Sik Endre–Tóth Judit (eds.): Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads. Yearbook of the Research Group on

- International Migration, the Institute for Political Science of the H.A.S., Budapest, 237-244.
6. Bodó Julianna (szerk.) (1996): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
 7. Bodó Julianna (2008 (1)): *Új idők, új terek. A transznacionális tér építésének módozatai a székelyföldi vendégmunkásoknál*. In: Bodó Julianna (szerk.) *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest, 39-84.
 8. Bodó Julianna (2008 (2)): *Itthon vagy külföldön? A székelyföldi fiatal korosztály munkamigrációja*. In: Bodó Julianna: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest, 85-152.
 9. Bodó Julianna (2008 (3)): *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest
 10. Bodó Julianna – Biró A. Zoltán (2009): *Értékek a transznacionális térben. Székelyföldi munkamigránsok értékorientációi*. Antropológiai Műhely (15) Évkönyv, 7-36.
 11. Bodó Julianna (2009 (1)): *A kapcsolatok működése napjaink székelyföldi munkamigrációjában*. In: Bodó Julianna – Kiss Adél (szerk.): *Kultúra - Kommunikáció - Innováció*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 162-171.
 12. Bodó Julianna (2009 (2)): *Transznacionális migráció – kutatási lehetőségek*. In: *Kultúra - Kommunikáció – Innováció*. Szerk: Bodó Julianna – Kiss Adél, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2009. 32-40.
 13. Bodó Julianna (2009 (3)): *Ünnepek a transznacionális térben. Napjaink székelyföldi vendégmunkásainak ünneplési gyakorlata*. In: *Néprajzi Látóhatár* (2010), 19/2., 4-29.
 14. Bodó Julianna (2011 (1)): *Werte im transnationalen Raum*. In: Zsuzsanna Gerner & László Kupa (Hrsg.) *Minderheitendasein in Mittel- und osteuropa – interdisziplinär betrachtet*. Hamburg : Verlag Dr.Kovac, 141-153.
 15. Bodó Julianna (2011 (2)): *Labour Migration in the Seklerland after the Regime Change. A Review of an Anthropological Research Programme*. In: *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 1, 1 (2011) 108-118.
 16. Castles, Stephen – Miller, Mark J. (1993): *The Age of Migration. International Population, Movements in the Modern World*. Basingstoke, London: Macmillan

17. Carling, Jorgen (2005): Gender dimensions of international migration. GCIM, Global Migration Perspective No.35, May. Online: <http://gender.gcim.org/attachements/Carling%20Gender%20dimensions%20of%20international%20migration.pdf>
18. Faist, Thomas (2002): Transnationalism in international migration: Implications for the study of citizenship and culture. In: Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University. WPTC-99-08 Online: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>
19. Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Szanton, Blanc, Cristina (1997): From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, Vol. 68, No. 1 (Jan., 1995), pp. 48-63.
20. Hanners, Ulf (1996): *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London-New York: Routledge
21. Hanners, Ul (2002): Flows, boundaries and hibryds: keywords in transnational anthropology. In: Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities Programme at Oxford University. WPTC-2K-02 Online: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.htm>
22. Horváth István – Anghel, Remus Gabriel (2009): Introducere In: Anghel, Remus Gabriel – Horváth István (coord.) *Sociologia migrației*. Editura Polirom, Iași, 13-44.
23. Levitt, Peggy (2001): *The Transnational Villagers*. U.C. Press.
24. Morokvasic, Mirjana (2007): Migration, Gender, Empowerment. In: Lenz, Ilse – Ullrich, Charlotte – Fersch, Barbara (eds.) *Gender Orders Unbound. Globalisation, Restructuring and Reciprocity*. Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers. Opladen; 69-97.
25. Oishi, Nana (2002): *Gender and Migration: An Integrative Approach*. San Diego: The Center for Comparative Immigration Studies, University of California, Online: <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg49.pdf>
26. Oláh Sándor (1996): A kilépés társadalmi feltételei a Székelyföldön. In: Bodó Julianna (szerk.) *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 51-68.
27. Portes, Alejandro (1997): Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities. In: Working Paper Series for the ESRC Transnational Communities

Programme at Oxford University. WPTC-98-01 Online:
<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers.html>

28. Ravenstein, Ernest G. (1885): The Laws of Migration. In: Journal of the Royal Statistical Society, 2 (52), 241-301.
29. Vertovec, Steven (2009): Transnationalism. New York: Routledge